

Araştırma Makalesi

II. Abdülhamit Döneminde Yasaklanan Haritalar

Hasan Taner Kerimoğlu*

(ORCID: 0000-0001-8636-2253)

Makale Kabul Tarihi

Makale Gönderim Tarihi

24.02.2023

13.03.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kerimoğlu, H. T., "II. Abdülhamit Döneminde Yasaklanan Haritalar", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (Mart 2023): 528-570.

APA: Kerimoğlu, H. T. (2023). II. Abdülhamit Döneminde Yasaklanan Haritalar. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (1) , 528-570.

Öz

Haritalar, milliyetçi hareketler açısından büyük öneme sahiptir. Çünkü haritalar hem vatanın temsilini sağlar hem de siyasî mesaj içerirler. 19. yüzyılda birçok milliyetçi hareketle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, haritalarla ilgili önlemler almıştır. Özellikle II. Abdülhamit döneminde birçok haritanın yayınlanması veya ülkeye girişi engellenmiştir. II. Abdülhamit yönetimi, ayrılıkçı mesajlar içeren veya Osmanlı Devleti'nin egemenliğine tehdit oluşturan haritaları yasaklamıştır. Yasaklanan haritaların önemli bir bölümü Makedonya, Girit veya Ermenistan ile ilgilidir. Ayrıca II. Abdülhamit yönetimi, Osmanlı ülkesiyle ilgili izinsiz harita çıkarılmasını da engellemiştir. Bu makalede II. Abdülhamit döneminde yasaklanan haritalar incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Haritalar, Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit, yasaklar, Girit.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Türkiye, taner.kerimoglu@deu.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Graduate School of Atatürk Principles and History of Turkish Revolution, Republic of Türkiye.

Maps Banned During the Period of Abdulhamit II

Abstract

Maps play a significant role in nationalist movements as they serve both as a representation of the homeland and a tool for conveying political messages. In response to the rising nationalist movements in the 19th century, the Ottoman Empire took measures to regulate maps. During the reign of Abdülhamit II, many maps were prohibited from publication or entry into the country. The administration of Abdülhamit II specifically banned maps that contained separatist messages or posed a threat to the sovereignty of the Ottoman Empire. The majority of these prohibited maps pertained to Macedonia, Crete, or Armenia. Additionally, the unauthorized mapping of the Ottoman Empire was restricted. This article explores the maps that were banned during the reign of Abdülhamit II.

Keywords: Maps, Ottoman Empire, Abdülhamit II, prohibits, Crete.

Giriş

Osmanlı Devleti açısından 19. yüzyıl, modernleşme sürecinin hız kazandığı bir dönem olmasının yanı sıra milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerin de yaygınlaştığı bir tarihsel süreci oluşturur. Hatta bir bakıma Osmanlı modernleşmesi, öncelikle gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını etkisi altına alan milliyetçi düşünce ve hareketlerin etkisini azaltmak amacıyla uygulamaya konulmuştur. Osmanlı reformcularının nihai hedefi, ülkedeki tüm unsurların devlete olan bağlılıklarını güçlendirerek bir “Osmanlı kimliği” yaratmak ve böylece ayrılıkçı düşüncelerin imparatorluğun varlığını tehdit etmesine engel olmaktı.

Osmanlı yönetimi, üzerinde hüküm sürdüğü topraklardaki egemenliğine tehdit oluşturan bu ayrılıkçı hareketlere karşı mücadelesini, yalnızca sınır boylarında veya diplomasi alanında değil, semboller ve imgeler düzeyinde de yürütmek durumunda kalmıştır. Çünkü bilimsel ve teknolojik gelişmeler, ulaşım ve iletişim olanaklarının çeşitlenmesi, basın ve yayıncılık alanındaki ilerlemeler, bilginin paylaşılmasını hızlandırırken başta milliyetçilik olmak üzere modern siyasal hareketlerin gereksinim duyduğu grup kimliğinin güçlenmesine katkı sağlamıştır. İlk olarak Sırp ve Yunanlar arasında başlayan “millî

uyaniş”, 19. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğun bünyesindeki diğer etnik ve dinsel unsurları da etkisi altına alarak siyasal birer harekete dönüşmüştür. Dolayısıyla Bâbîâlî, “Osmanlılık” kimliğine tehdit oluşturan, “anasır-ı Osmanîye” arasında ayrılıkçı düşüncelerin yayılmasına yol açan yazılı veya görsel eserleri yasaklama yoluna gitmeye başlamıştır. Bu kapsamda, kitaplar, risaleler, resimler, tasvirler ve haritalar da yasaklanan eserler arasında yer almaktadır. Bu makalede, II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti’nin yasakladığı haritaları ve bu yasakların ardındaki nedenleri incelemeyi amaçlamaktayız. Ayrıca Osmanlı ülkesinin belli bir bölümünün veya tümünün izinsiz olarak haritasını çıkarma girişimleri karşısında Osmanlı yönetiminin tavrının ne olduğunu ortaya koymak bu çalışmanın bir diğer hedefi olacaktır. II. Abdülhamit yönetimince haritalarla ilgili olarak alınan yasak kararlarının izlenen devlet politikasıyla ilişkisini değerlendirmek de bu makalenin amaçları arasındadır.

Milliyetçi Hareketler ve Modern Devletler Açısından Haritaların Önemi

İnsanlık tarihi göz önüne getirildiğinde milliyetçilik düşüncesinin ve ulus-devlet olgusunun modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülür. Yeni bir aidiyet hissi uyandıran milliyetçilik, din veya hanedan odaklı siyasal birimleri ortadan kaldırarak ulus-devlet olgusunu ortaya çıkarmıştır. Dünyadaki çeşitli toplumlar tarafından taklit edilen milliyetçilik düşüncesi, girdiği coğrafyalarda farklı renk ve şekillere bürünmüştür. Milliyetçilik, siyasî bir harekete dönüşmesinin yanı sıra toplumların sosyal, kültürel ve iktisadî yapılarında da büyük bir değişimi beraberinde getirmiştir.

Milliyetçiliğin ortaya çıkış sürecini ele alan ünlü çalışmasında Benedict Anderson, modernleşme sürecinin dinî aidiyet hissini zayıflattığını, zaman kavramında büyük bir değişime neden olduğunu, Latincenin önemini yitirmeye başlamasıyla birlikte ulusal dillerin ön plana çıktığını ve gelişen “matbûat kapitalizmi” sayesinde de giderek genişleyen bir okur-yazar kitle arasında bir millete ait olma duygusunun yeşerdiğini belirtir¹. Küçük bir okur-yazar kitle ile sınırlı olan bu düşünce,

¹ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İstanbul, 2011.

gelişen ulaşım ve iletişim olanakları sayesinde giderek yaygınlaşmaya başlar. Millî bilincin uyandığı toplumlarda tarih, dil, din, toprak, siyasî kurumlar ve semboller aracılığıyla ortak bir kültür yaratılmaya çalışılırken böylece grup birlikteliğinin oluşturulması hedeflenir². Milliyetçi önderler ulusal kimliklerin inşası sürecinde, tarih kitaplarından edebiyat ürünlerine, tarihsel anıtlardan müzelere, tiyatro eserlerinden folklor ürünlerine kadar geniş bir yelpazede yer alan araçları kullanarak söz konusu milletin geçmişten günümüze gelen ezeli ve ebedî bir bütün olduğunu kanıtlama çabası içine girerler³.

Milliyetçiliğin tanımı, ilk olarak hangi ülkede ortaya çıktığı veya türleri konusunda çok farklı görüşler ileri sürülse de⁴ milliyetçilik üzerine çalışan araştırmacıların üzerinde hemfikir olduğu konulardan birisi millî bilincin ortaya çıktığı toplumların kendilerine ait bir “vatan” arayışı içine girdiğidir. Çünkü belirli tarihsel ve kültürel değerleri paylaşan ve kendi kendini yönetme iddiasıyla ortaya çıkan topluluğun yerkürede özgür ve egemen olarak yaşamını sürdürebilmesi, belli bir toprak parçasını sahiplenmesiyle mümkündür. Behlül Özkan’ın sözleriyle “ulus-devlet paradigmasının elzem bir parçası olup halk ile toprak arasındaki bağlantıyı kuran vatan kavramı, kutsal toprağa ait olma hissini yaratarak ve tahayyül edilmiş sınırları gerçek sınırlara dönüştürerek ulusal kimliği, belirli bir toprağa sahip olma niteliğini kazandırır”⁵.

Ancak modern bir aidiyet hissi olan milliyetçilik gibi vatan kavramı da tahayyül edilmiştir. Milliyetçi hareketlerin gelişim sürecine bakıldığında, vatanın sınırları ve bu sınırlar dâhilinde kimlerin yaşayacağını çoğu zaman belirsiz olduğu ve “uluslar arenası”nda yer alan diğer milletlerle gerçekleştirilen mücadelelerin sonucunda belirlendiği görülmektedir. Millî harekete önderlik eden seçkinler, kendi milletlerine ait olduğunu düşündükleri vatani ve sınırlarını belirleyerek millî hareketin siyasî hedefini saptamışlardır. Hayal edilmiş bu sınırlar, çoğu zaman geçmişteki bir krallık veya siyasal birimin, topluluğun kolektif hafızasında yer alan anılarına dayandırılmıştır. Dolayısıyla vatan

² Elçin Aktoprak, *Devletler ve Ulusları*, Ankara, 2010, s. 23.

³ Anne-Marie Thiesse, *Ulusal Kimliklerin İnşası*, İstanbul, 2021.

⁴ Milliyetçilikle ilgili belli başlı teoriler hakkında bilgi için bkz. Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Ankara, 2015.

⁵ Behlül Özkan, *Türkiye’de Millî Vatanın İnşası*, İstanbul, 2019, s. 9-10.

kavramının toplumsallaşması “yukarıdan aşağıya” doğru bir süreç izlemiştir.

Avrupa’daki millî hareketlerin ve özellikle de “küçük millet”lerin oluşumunu karşılaştırmalı olarak inceleyen Miroslav Hroch, bu konuda üç aşama olduğundan söz eder: A evresi (akademik ilgi dönemi), B evresi (yurtseverlik ajitasyonu dönemi) ve C evresi (millî hareketin kitleleşmesi dönemi)⁶. Hroch’un B evresi olarak tanımladığı yurtseverlik ajitasyonu döneminde, millî harekete yön veren siyasal seçkinler veya kurumlar, idealize edilen vatani siyasî propaganda, eğitim kurumları, millî edebiyat, imgeler ve semboller yardımıyla topluluğun üyelerine aşlamaya başlamışlardır. Millî hareket, kendine ait bir devlet kurmayı başardıktan sonra da devletin ideolojik araçlarını kullanarak vatan kavramının toplumsallaşmasına devam etmiştir.

Milliyetçi hareketler, üzerinde hak iddia ettikleri toprakların tarihsel ve demografik açıdan kendilerine ait olduğunu kanıtlayabilmek ve söz konusu milletin o topraklardaki “ebedîliğini” ortaya koyabilmek için tarih kitaplarından, nüfus istatistiklerinden, arkeolojik kalıntılardan ve haritalardan yararlanırlar. Çünkü haritalar hem bütünlüklü bir fizikî temsil hem de siyasî bir imge sunmaktadır⁷. Söz konusu milletin yaşadığı vatanın sınırlarını ve “biz”e ait olanı resmeden haritalar, “ötekiler”in de kimler olduğunu ortaya koyar. Siyasî haritalar, millî duygu ve düşünceleri canlandırarak aidiyet hissini güçlendirir ve ortak bir grup kimliğinin şekillenmesine katkıda bulunur.

Modernleşme öncesinde ticarî veya askerî kaygılarla ve sınırlı bilgiyle oluşturulan haritalar, daha çok yereldi ve herhangi kesin bir sınır belirleme amacı gütmeksizin kimin nerede yaşadığını kabaca gösterirdi⁸. Okuma-yazma oranının son derece düşük olduğu modernleşme öncesinde haritalar denizciler, askerler veya devlet yöneticileri gibi meslek grupları tarafından kullanılırdı. Ancak modern devletlerin kurulmaya başlaması ve egemenliğin tanımında ortaya çıkan değişim, haritalara yeni bir boyut kazandırdı. Sahip olduğu topraklar üzerindeki egemenliğini ve iktidarını perçinlemek isteyen modern devletler,

⁶ Miroslav Hroch, *Avrupa’da Milli Uyanış Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, İstanbul, 2011, s. 51.

⁷ Sezgi Durgun, *Memalik-i Şahane’den Vatan’a*, İstanbul, 2011, s. 64.

⁸ Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, İstanbul, 2012, s. 18.

sınırların kesin hatlarla ve milliyet ilkesine göre belirlendiği standart haritalar oluşturmaya başladılar. Bilimsel ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, gerçeğe daha yakın haritaların yapılmasına yardımcı olurken okuma-yazma oranının artması ve kitlesel eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte harita yapımında büyük bir artış yaşandı. Calhoun'un da dikkat çektiği gibi 19. yüzyılda *“yeni baskı sistemlerinin de yardımıyla haritalar daha kolay edinilebilir hale geldi ve kişinin hem kendi ülkesine hem de ülkesinin ulus-devletler sistemindeki yerine ilişkin gündelik bilincinin inşasında daha büyük bir rol oynamaya başladı”*⁹. Bu nedenle haritanın tarihini, modern dünyadaki ulus-devletlerin doğuşundan ayrı olarak değerlendirmek mümkün değildir¹⁰.

Avrupa'da millî uyanışın ivme kazandığı 18. yüzyıldan itibaren haritalardan ticari ve askeri “hizmet”lerinin yanı sıra belli bir millet ve vatana ait olma duygusunu da uyandırması bekleniyordu¹¹. Yükselen milliyetçilik dalgası, harita üretim ve kullanımını beslemekteydi. François Georgeon'un sözleriyle *“Milliyetçiliğin tarihi, haritaların ve simgesel temsillerin gelişmesiyle çağdaştır. Harita, gerçeklerin simgesel temsili olmakla kalmaz, düşleri desteklemeye de yarar”*dı¹². Siyasal mesajlar içeren veya “millî düşleri” besleyen haritalar, 19. yüzyılda giderek yaygınlaştı ve daha görünür hale geldi. Okul, kütüphane, kafe gibi kamusal mekânlarda veya gazete ve kitap gibi yayınlarda sık sık karşılaşılan haritalar, vatanın görsel bir temsilini sunarak ulusal kimliğin toplumsallaşmasına katkı sunmaya başladılar. Ulusal marş ve bayrakla birlikte ulus-devletin alamet-i farikalarından birisi haline gelen haritalar, 19. yüzyıldan itibaren giderek önem kazanmaya başlayan coğrafya eğitiminin de vazgeçilmez bir parçası haline dönüştü. Ders kitapları veya atlaslarda yer alan haritalarla genç kuşaklara “anavatanın” kutsiyeti ve ulusun tarihsel serüveni öğretilmeye başlandı. Ayrıca haritalardaki farklı

⁹ Calhoun, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁰ J.B. Harley, *The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography*, Baltimore and London, 2001, s. 59.

¹¹ Avrupa'daki milliyetçi hareketlerin ortaya çıkışı ve haritalara yansımaları konusunda bkz. Michael Wintle, “Emergent Nationalism in European Maps of the Eighteenth Century”, *The Roots of Nationalism*, (Ed. Lotte Jensen), Amsterdam, 2016, s. 271-287.

¹² François Georgeon, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler Suyu Arayan Adam'ı Yeniden Okurken”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Milliyetçilik*, IV, İstanbul, 2002, s. 36.

renklendirmelerle ulusun “acı” veya “gururu”nun, gözlemleyenin zihninde iz bırakacak biçimde yer etmesine özen gösterilmekteydi. Örneğin Fransız okullarındaki haritalarda Alsace-Lorraine bölgesinin matem rengi olan mor ya da gri ile gösterildiği görülmekteydi¹³. Böylece bu derin acı karşısında, gözlemleyenin harekete geçerek “millî dava” uğrunda mücadeleye katılması isteniyordu. İmparatorluk devletleri ise sömürgelerini haritada imparatorluğun rengine boyuyorlardı. Londra’nın imparatorluk haritalarında Britanya sömürgeleri genellikle pembe-kırmızı, Fransa’nınkiler mor-mavi, Hollanda’nınkiler sarı-kahverengiydi¹⁴. Dolayısıyla haritalar, içinde yaratıldıkları toplumların dünya görüşüne ayrıcalıklı bir erişim olanağı sunan¹⁵ eserlere dönüştüler.

Birçok araştırmacının da dikkat çektiği gibi¹⁶ haritalar aynı zamanda, taşıdıkları siyasî imgeler nedeniyle modern devlet iktidarının sembollerinden birisi haline gelmiştir. Benedict Anderson, nüfus sayımı ve müzenin yanı sıra haritanın sömürge devletinin üç iktidar kurumundan biri olduğunu söyler. Ona göre bu üç kurum, birlikte sömürge devletinin mülkünü, bu mülkün coğrafyasını, yönetilen insanların doğasını ve eskiliğinin meşruluğunu nasıl hayal ettiğini şekillendirmişti¹⁷. Kendi sınırları içerisinde egemen ve rakipsiz bir iktidar mekanizması kurma hedefinde olan modern devletler, bu iktidara tehdit oluşturabilecek tüm girişimleri bertaraf etmek zorundadır. Modern devletler, Orta Çağ’daki durumun aksine, egemenliklerini paylaşmaktan veya güçlerinin sınırlandırılmasından kaçınırlar. Dolayısıyla modern devletler, iktidarlarını sorgulayan veya meşruiyetlerine tehdit oluşturan

¹³ Emmanuelle Loyer, *Avrupa’nın Kısa Kültür Tarihi*, İstanbul, 2022, s. 9.

¹⁴ Anderson, *a.g.e.*, s. 194.

¹⁵ Carla Keyvanian, “Haritalar ve Savaşlar: 16. Yüzyılda Akdeniz’in Haritalanması”, *Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, (Yay. Haz. Biray Kolluoğlu – Meltem Toksöz), İstanbul, 2015, s. 47.

¹⁶ J. B. Harley, “Maps, Knowledge, and Power”, Denis Cosgrove - Stephen Daniels (Ed.), *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design, and Use of Past Environments*, Cambridge, 1988, s. 277-312; Bülent Batuman, “The Shape of the Nation: Visual Production of Nationalism through Maps in Turkey”, *Political Geography*, 29, (2010), s.222-223; Jeremy W. Crampton, “Maps as Social Constructions: Power, Communication and Visualization”, *Progress in Human Geography*, 25/2, (2001), s. 235–252.

¹⁷ Anderson, *a.g.e.*, s. 182.

tüm potansiyel rakiplerine karşı her alanda mücadele yürütürler. Bu mücadele savaş alanlarında veya diplomatik düzeyde olabileceği gibi semboller ve imgeler düzeyinde de gerçekleşebilir. Resimler, heykeller, tasvirler ve haritalar, içerdikleri ideolojik mesajlar nedeniyle modern devletlerin denetim mekanizmalarına takılmıştır.

Harita üretiminin 19. yüzyılda giderek artması ve devlet dışındaki kurumların da harita yapımına başlaması, sosyal yaşam ve popüler kültür alanında modern devletin iktidarına tehdit oluşturabilecek sembol ve imgelerin dolaşımını kolaylaştırdı. Bu nedenle modern devletler, kendi iktidarlarına ve devlet politikalarına aykırı mesajlar içeren haritaları yasaklama yoluna gittiler. Özellikle de Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi heterojen nüfus yapısına sahip ve ayrılıkçı hareketler nedeniyle siyasal birliği tehdit altında olan imparatorluklar, üzerinde hüküm sürdüğü topraklardaki egemenliklerine tehdit oluşturan haritaları yasaklama konusunda aceleci davrandılar. Osmanlı Devleti'nin basın ve yayın ürünlerinin, özellikle de haritaların yasaklanması konusunda gösterdiği tavır, izlenen devlet politikasının niteliğine ilişkin olarak bizlere ipucu sağlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Basın ve Yayın Yasakları

19. yüzyılda devlet yöneticilerinin girişimleriyle kapsamlı bir modernleşme hamlesine girişen Osmanlı Devleti, askerî, siyasî, hukukî, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli reformlar gerçekleştirdi. Osmanlı Devleti'nin modern bir devlete dönüşme yolunda attığı bu adımlar, devletin toplumsal gelişmelere daha duyarlı hale gelmesi ve toplum üzerinde yeni denetim mekanizmaları oluşturması sonucunu doğurdu. Özellikle giderek çoğalan ve çeşitlenen basın ve yayıncılık sektörünün, "muhalif" ve ayrılıkçı düşüncelerin toplumda yaygınlaşmasına olanak sağlaması, bu konuya ilişkin bir mevzuatın oluşturulmasını elzem kılmaktaydı. Gazete, dergi, kitap, risâle ve harita gibi her türlü "neşriyatın" denetim altına alınması için 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hukuksal düzenlemeler gerçekleştirildi. Batı ülkeleri ile ticaretin ve kültürel etkileşimin yüzyılın sonuna doğru yoğunlaşması nedeniyle de Bâbîâlî, yurt dışından ithal edilen basın ürünleriyle ilgili denetimini de sıklaştırdı. Osmanlı Devleti'ni basın ve yayın faaliyetleri üzerinde denetim kurmaya yönelten en önemli etken, II. Mahmut'un son yıllarında işaretleri görülen ve Tanzimat Fermanı'yla da devletin resmî

ideolojisine dönüşen “Osmanlıcılık” politikasına aykırı düşünce ve hareketlerin yaygınlaşmasını önlemektir. Bunun yanı sıra Genç Osmanlılar ve Jön Türklere yönelik uygulamalardan da görülebileceği gibi siyasal iktidara yönelik muhalif fikir ve eylemleri denetim altına alma isteğinin de önemli bir rolü bulunmaktadır.

II. Mahmut döneminde Vekâyi-i Mısriyye ve Takvîm-i Vekâyi'nin yayımlanmasıyla başlayan Osmanlı ülkesindeki gazete yayıncılığı, kısa süre içerisinde büyük bir gelişme kaydetti. Çeşitli tarihlerde ve farklı isimler altında birçok özel gazete yayın hayatına başladı. Ayrıca yine II. Mahmut döneminde açılan ve 19. yüzyılın ikinci yarısında sayıları artan resmî ve özel okullarda öğrenim gören öğrencilerin kitap ihtiyaçlarını karşılamak için yeni matbaalar kuruldu. Resmî matbaa ve yayınların yanı sıra özel teşebbüs de yayıncılık sektörüne adım attı. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ile Osmanlı ülkesinde eğitim kurumları açan Batılı ülkelerin de kendilerine ait yayınları bulunmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı ülkesindeki basın ve yayın faaliyetleri, zamanla başkent İstanbul'un dışına taşarak imparatorluğun geneline yayıldı ve çeşitlendi. Bu denli hızlı bir gelişme kaydeden yayıncılık sektörünü denetim altına alabilmek için yeni kurumsal ve hukuksal düzenlemelere gidildi.

1857 Şubat'ında çıkarılan Matbaalar Nizâm-nâmesi ile basın ve yayın faaliyetleri belli bir düzene ve hukuksal çerçeveye kavuşturuldu. Bu nizâm-nâme ile matbaa açmak izne bağlanıyordu. Ayrıca vilayetlerde basılacak kitapların vali ve onun vasıtasıyla Meclis-i Maârif'e ve oradan da Sadârete gönderilerek irade alınması gerekmekteydi (m. 2). Üstelik “*mülken ve devletten bir gûnâ mazarratı olmadığı*” (m. 3) yolunda Meclis-i Maârif tarafından bir karara varılan kitaplar için izin yine Sadâret tarafından verilecekti. Bunun yanında “*Memâlik-i Mahrûse'de mülkçe ve devletçe muzır olan kütüp ve resâili tabettirmeye cesaret eden olursa*” Zaptiye Nezâreti tarafından toplanacaktı (m. 7). Matbaalar Nizâm-nâmesi'ni “Kitap tab'ı hakkında nizâm-nâme” izledi. Bu düzenlemeyle kitap basımının devletin matbaasında yapılması zorunluluğu kaldırılıyordu¹⁸. 1858'de Fransa'dan alınan Ceza Kanun-nâmesi'nde yer alan maddelerle devlet, tebaası ve hükümet üyeleri aleyhinde gazete, kitap ve zararlı evrak basmaya ve yayımlamaya

¹⁸ Ali Birinci, “Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 7, Cilt 4, (2006), s. 297.

cüret edenler ile genel ahlaka aykırı olarak alay ve eleştiri içeren yazıları ve resimleri basanlar hakkında da cezaî müeyyideler getirilmekteydi¹⁹. Osmanlı Devleti'nin meşruti rejime geçmesi için kamuoyu oluşturmaya çalışan Genç Osmanlıların etkinliklerini arttırdığı bir dönemde, 1864'te çıkarılan Matbûat Nizâmnamesi ile basın ve yayın faaliyetleriyle ilgili yeni bir hukuksal çerçeve oluşturuldu. Bu düzenlemeyle Bâbîâlî Tercüme Odası²⁰ ve Matbûat Müdürlüğü gibi kurumlar, basın karşısında yeni görevler üstlendiler. Böylece siyasal nitelikli yayınlara ruhsat vermek, yayınların içeriğini kontrol etmek, gazetelere verilecek resmî bildirimleri hazırlamak, Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhinde yayın yapan gazete ve kitapların ülkeye girmesini engellemek gibi yetkiler söz konusu kurumlara verilmiştir. Âli Paşa'nın Sadrazam olduğu 1867'de çıkarılan bir kararname ile hükümete "ülkenin genel çıkarları gerektirdiğinde" yürürlükteki basın yasasından bağımsız olarak gazeteler hakkında kovuşturma hakkı tanındı. Nitekim bu düzenlemeye bağlı olarak Genç Osmanlılara ait çok sayıda gazete kapatıldı veya yayımına son vermek zorunda kaldı²¹.

Basın ve yayın faaliyetlerini denetim altına alma konusunda Tanzimat döneminde başlayan çabaları II. Abdülhamit, kapsamını genişleterek devam ettirdi. II. Abdülhamit kendi hükümdarlığının meşruiyetini sorgulayan veya otoritesine tehdit oluşturan başta Jön Türklerin yayınları olmak üzere tüm muhalif neşriyatı denetlemeye çalıştı. Basın ve yayın organları üzerinde kurulan denetim sayesinde toplumda muhalif veya ayrılıkçı düşüncelerin yayılmasını engellemek, onun saltanatının en bilinen özelliklerinden birisine dönüştü. II. Abdülhamit, oluşturduğu yeni yasal düzenlemelerle sansür veya oto-sansürün Osmanlı ülkesinde yaygınlaşmasına neden oldu. 1888'de yayınlanan Matbaalar Kanunu, gazetelerin yanı sıra her türlü yayın için yayımlanmadan önce izin alma ve sansür uygulamasını destekliyordu. Ayrıca matbaa sahiplerine basacakları her türlü yayın için Maârif

¹⁹ Nevin Ünal Özkurt, "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Cilt 51, (2002), s. 72.

²⁰ Bâbîâlî Tercüme Odası hakkında bilgi için bkz. Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

²¹ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1985, s. 79-82.

Nezâreti'nden izin alma yükümlülüğü getirilmekteydi. Yine bu düzenlemeyle yurt dışında basılan kitap ve risâlelerin İstanbul'da Maârif Nezâreti'nden, taşralarda ise vilayetlerin izni olmadan ithali yasaklanmaktaydı. Söz konusu bu yayınların gümrüklerde incelenmesi görevi de yine Maârif Nezâreti ile vilayetlere verilmekteydi²². Dış basını denetleme görevinin gereğince yerine getirilmediğini dikkate alan II. Abdülhamit yönetimi, 1882 sonu veya 1883 başında Matbûat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nü kurarak yurt dışındaki yayınları da denetlemeye çalışmıştır. Bu kuruma, yurt dışındaki Osmanlı Devleti aleyhindeki yayınları saptamak ve gerektiğinde ilgili mercilere başvurarak bu yayınları engellemek görevleri verilmiştir²³. II. Abdülhamit döneminde basın ve yayın organlarını denetlemekle görevli en bilinen kurumlar arasında Maârif Nezâreti'ne bağlı olarak çalışan Encümen-i Teftiş ve Muâyene ile Tetkik-i Müellefat Komisyonu ve Rüsûmat Emâneti gelmekteydi. Rüsûmat Emâneti özellikle kitapların ve yurt dışından ithâl edilen her türlü yayının denetlenmesindeki en önemli kurumdu ve bu iş için Evrak-ı Muzırra Müfettişleri görevlendirilmiştir²⁴. Haritalar da "neşriyat" ürünleri arasında yer alan aldığı için yasaklama kararları söz konusu mevzuata dayanarak alınmıştır.

Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Osmanlı Egemenliğine Yönelik Tehditler

19. yüzyılı, "milliyetçilik ve emperyalizm yüzyılı"²⁵ olarak nitelendirmek mümkündür. Fransız Devrimi'nin etkilerinin dünya geneline yayılmaya başladığı 19. yüzyıl, aynı zamanda sanayileşmenin yol açtığı emperyalist rekabetin şiddetlendiği bir dönemi oluşturur. Özellikle de yüzyılın ikinci yarısında milliyetçi hareket ve eylemler yoğunlaşırken büyük devletler sömürge elde etme yarışına hız verirler. Kendi tebaası arasında çoğalan milliyetçi hareketler ile Avrupalı büyük devletlerin emperyalist politikalarının kısıncı altında kalan Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü topraklarda büyük bir egemenlik krizi yaşamaya

²² Server İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, Ankara, 2000, s. 74.

²³ Bora Ataman, "Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü", *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı 14, (Ocak 2009), s. 41.

²⁴ Birinci, *a.g.m.*, s. 303-308.

²⁵ Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul, 2018.

başlar. Osmanlı devlet adamları bu egemenlik krizini aşabilmek için reform çabalarına hız vererek modern devletin araçlarını kullanmaya çalışırlar. Osmanlılar askerî, diplomatik, iktisadî, hukuksal ve kültürel alanlarda geniş kapsamlı reformları hayata geçirirler. Ayrıca bu kapsamda devletle vatandaşları arasındaki bağı güçlendirmeye yönelik Osmanlıcılık politikası uygulamaya konulurken gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle Müslim ve gayrimüslim tüm Osmanlı unsurlarını yasalar önünde eşit kılmayı amaçlayan adımlar atılır. Tüm bunlara rağmen milliyetçiliğin ayrıştırıcı doğası ve duygusal yönü, “Osmanlılık” kimliğine baskın çıkar ve imparatorluğun parçalanmasına giden süreçte en önemli belirleyici olur.

19. yüzyılda Osmanlı egemenliğine yönelik en büyük tehditler Balkan Yarımadası’nda ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nin Avrupa’daki topraklarını oluşturan bu coğrafyada yaşamakta olan çok farklı etnik, dinsel ve dilsel grup, milliyetçilik fikrinin etkisi altında kendi bağımsız devletlerini kurmak için mücadeleye atıldılar. Fransız Devrimi’nin etkilerinin Osmanlı ülkesinde hissedilmeye başladığı 19. yüzyılın başında Sırp, Bulgar, Romen ve Arnavutlar arasında ortaya çıkan ayrılıkçı fikirler, daha sonra Yunanları da peşinden sürüklemeye başladı. Büyük devletlerin müdahalesi sonrasında Yunanistan’ın 1830’da bağımsız bir devlet olması, Balkanlar’daki diğer Osmanlı unsurları için bir örnek teşkil etmiş, bu “başarılı” örneği izlemek isteyen Sırp, Bulgar, Romen ve Arnavutlar arasında, kendi ulus devletlerini kurma çabaları artmıştır. Balkanlar’da ortaya çıkan “millî uyanış”ları destekleyen büyük devletler, süreç içerisinde bölgedeki Osmanlı egemenliğinin zayıflamasına katkıda bulunmuşlardır. Çeşitli tarihlerde imzalanan antlaşmalarla veya Osmanlı yönetimi üzerinde kurulan baskılarla büyük devletler, Balkanlar’ın Osmanlı yönetiminden çıkmasındaki başrolü oynamışlardır.

Balkanlar’daki Slav ve Ortodoks kavimlerin koruyucusu olma iddiasıyla Osmanlı iç işlerine sık sık müdahale eden Rusya’nın 1877-1878 savaşında Osmanlı Devleti karşısında kazandığı zafer, Balkan coğrafyasının siyasî haritasının yeniden belirlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu savaşın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması’nda Sırbistan, Karadağ ve Romanya’ya bağımsızlık verilirken Bosna-Hersek’in fiilen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetiminde kalması kabul edilmiştir. Ayrıca Bulgaristan’ın bir prenslik olarak

Osmanlı'ya bağlı kalmasına, Şarki Rumeli'nin özerklik haklarıyla Osmanlı yönetimine bırakılmasına ve Makedonya'nın da reformlar yapılması koşuluyla yine Osmanlı'da kalmasına karar verilmiştir²⁶. Balkanlar'da ulus-devletlerin kurulmasından sonra rejimler, bir yandan sahip oldukları toprakların tarihsel olarak da kendilerine ait olduğuna ilişkin meşruiyet kanıtları ararken diğer yandan ise Osmanlı toprakları içerisinde kalan diğer topraklara ilişkin talepler geliştirmişlerdir. Kemal Karpat Berlin Antlaşması'ndan sonraki Balkan ulusçuluklarının gelişimiyle ilgili şu değerlendirmede bulunmaktadır: *"Bu aşama, rejimlerin, ulusları aslında daha önce hiç olmadıkları yerlerde yaratma çabalarının toprak genişletme, mit yaratma, tarihi yeniden gözden geçirme, propaganda faaliyetlerine girişme ve 'etnik temizlik'le damgalandığı bir dönem oldu"*²⁷.

Kemal Karpat'ın da dikkat çektiği gibi Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki varlığının sona ermekte olduğunu gören Yunan, Sırp, Bulgar, Arnavut ve Romenler, geride kalan topraklar üzerinde büyük bir mücadeleye giriştiler. Bulgar Prensiği'nin 1885'te Şarki Rumeli'yi topraklarına katmasından sonra daha da büyük bir öneme kavuşan Makedonya'yı kısmen veya tümüyle ele geçirme hayalleri kuran Balkan halkları, söz konusu bölgeyle ilgili hak taleplerini tarihî, demografik ve siyasî gerekçelerle temellendirmeye çalıştılar. Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerinin yer aldığı Makedonya'nın büyük devletlerin desteği olmaksızın elde edilemeyeceğini gören unsurlar, bu konuda onların desteğini alabilmek için propaganda faaliyetlerine başladılar. Bu süreçte çeşitli mit ve efsanelerle söz konusu bölgenin kendilerine ait olduğunu kanıtlamaya çalışan adı geçen unsurlar, bu konudaki iddialarını tarih kitaplarıyla, nüfus istatistikleriyle ve haritalarla desteklediler²⁸. Ancak Makedonya'da yaşamakta olan Slavlar arasında ayrı bir Makedon kimliğinin oluşturulmaya çalışılması ve bölgenin özerk veya bağımsız bir yönetim statüsüne kavuşması için İç Makedonya

²⁶ Mehmet Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, İstanbul, 2008, s. 29-30.

²⁷ Kemal Karpat, "Balkan Ulusal Devletleri ve Ulusçuluk: Mit ve Gerçek", *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara, 2004, s. 37.

²⁸ Makedonya üzerinde yürütülen mücadelenin haritalara yansımalarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. H. R. Wilkinson, *Maps and Politics a Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, Liverpool, 1951.

Devrimci Örgütü adı verilen bir teşkilatlanmanın kurulması, Makedonya üzerindeki mücadeleye yeni bir boyut kazandırmıştır. Yunan, Bulgar, Sırp ve Arnavutlar arasında tartışma ve çekişmeye konu olan Makedonya ile ilgili yeni bir “taraf”ın ortaya çıkması diğer grupların iddialarının meşruluğunu tartışmaya açmıştır. Makedonya ile ilgili diplomatik ve demografik girişimlerle yetinmek istemeyen Balkan halkları, yüzyılın sonuna doğru kurulan komite ve çetelerle bölgede nüfuz alanları oluşturmaya çalıştılar. Sık sık şiddet olayları ve ayaklanmalarla anılan Makedonya’nın Osmanlı yönetimi altında huzura kavuşamayacağını düşünen büyük devletlerin müdahalesiyle 1903’ten itibaren bölgede Avrupalı danışman ve subayların da görev yaptığı özel bir yönetim kurulmuştur²⁹. Makedonya sorununa taraf olan grupların bölgedeki çıkar ve taleplerini yansıtan her türlü yayını (kitap, risâle, istatistik, harita), Osmanlı yönetimince “muzır neşriyat” arasında görülmüş ve bu konuda tedbirler alınmıştır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin egemenliğinin sarsılmasına ve otoritesinin kaybına neden olan sorunlardan bir diğeri ise Girit Adası’nın durumu ile Yunanistan’ın yayılmacı politikalarıydı. Yunanistan’ın bağımsız bir devlet olmasından sonra adada başlayan huzursuzluklar, Girit’in 1913’teki kaybına değin devam etmiştir. Girit’te farklı tarihlerde yaşanan gerginlikler (1841, 1858, 1866-1869, 1877-1878, 1888-1889, 1896-1897, 1909-1910), büyük devletlerin soruna müdahil olmasına yol açmış, Osmanlı Devleti’nin bir iç sorunu olması gereken bu mesele, uluslararası bir probleme dönüşmüştür. Girit Adası’ndaki Rumların Yunan topraklarına katılmak veya bağımsız olmak konusundaki ısrarlı çabaları karşısında Osmanlı Devleti, adaya yönelik olarak farklı tarihlerde çeşitli idarî düzenlemelere gitti. Girit’teki Rumların da adanın yönetiminde görevlendirilmesini içeren bu düzenlemeler, “enosis” veya bağımsızlık isteklerinin son bulmasına yeterli olmadı. Girit’te Rumlarla Müslümanlar arasında zaman zaman yaşanan çatışmalar hem Osmanlı hem de Yunan kamuoylarında savaş çağrılarının yapılmasına yol açarken Osmanlı Devleti ile Yunanistan’ın arasındaki diplomatik ilişkilerin de gerginleşmesine yol açmaktaydı. Özellikle 1897 Şubat’ında adada yeniden başlayan gerginlikler ve kısa süre sonra da Yunanistan’ın Girit’e savaş gemilerini göndermesi, 1897’de Osmanlı Devleti ile Yunanistan

²⁹ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, İstanbul, 2001, s. 217.

arasında bir savaşa neden oldu. Osmanlı Devleti her ne kadar bu savaştan kısa sürede zaferle ayrılrsa da büyük devletlerin müdahalesiyle zaferin meyvelerini toplayamadı. Ayrıca savaş sonrasında büyük devletlerin kararıyla Girit Valiliği'ne Yunan veliahdı Yorgi atanırken adada özerk bir yönetim kuruldu. 1898 yılında da Osmanlı askerlerinin çekilmesiyle Girit'in kontrolü büyük devletlere bırakıldı ve adadaki Osmanlı egemenliği sembolik olmanın ötesine geçemedi³⁰. Osmanlı Devleti'nin prestijine ve egemenliğine en çok zarar veren sorunlardan birisi olan Girit meselesi, uzun süre Osmanlı kamuoyunu meşgul etmiş ve tepkilere yol açan bir gelişme olmuştur. Osmanlı ülkesinde meşrutî rejim yanlısı muhalif grupları temsil eden Genç Osmanlılar ile onların ideolojik ardılları olan Jön Türklerin Sultan Abdülaziz ile II. Abdülhamit'e yönelik en önemli eleştirileri arasında Girit'teki Osmanlı egemenliğinin zayıflamasının yer alması bu durumu yansıtmaktadır. Tüm bu süreç boyunca gerek Girit'teki Rumların gerekse Yunanistan'daki milliyetçilerin Girit'in Yunanistan'a ait olduğunu gösteren veya "Megali İdea"yı çağrıştıran kitap, resim, harita vb. yayınları, Osmanlı egemenliğine yönelik tehdit içermesi ve ayrılıkçı mesajları nedeniyle devletin denetimine takıldı.

19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkıp büyük bir uluslararası meseleye dönüşen bir diğer gelişme ise Ermenilerin bağımsız bir devlet kurma girişimleriydi. Balkanlar'daki millî devletlerin kurulma süreçlerini ve bu konudaki büyük devletlerin rolünü göz önünde bulunduran Ermeni aydınları, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren örgütlenme çalışmalarına başladılar. 1878'deki Berlin Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin yaşadığı bölgelerde reformlar yapmayı kabul etmesi, Ermeni milliyetçileri için bir umut ışığı oldu. II. Abdülhamit yönetiminin söz konusu reformları yapmakta gecikmesi üzerine hem Bâbiâlf üzerinde baskı kurmak hem de büyük devletlerin konuya ilgisini çekebilmek amacıyla Ermeni örgütleri, 1890'lı yıllarda başkent İstanbul'da ve Anadolu'da ardı ardına eylemler düzenlediler³¹. Çok sayıda kişinin yaşamına mal olan bu eylemler, Ermeni milliyetçilerinin umduğu reformların yapılması sonucunu doğurmadığı gibi Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki güvenlik önlemlerini arttırmasına neden

³⁰ Pınar Şenşık, *Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898*, İstanbul, 2014, s. 263-264.

³¹ François Geogron, *Sultan Abdülhamid*, İstanbul, 2012, s. 404.

oldu. Büyük devletler Osmanlı yönetimi üzerinde sık sık baskı kurarak Ermeniler lehinde reformların yapılmasını talep etseler de II. Abdülhamit yönetimini bu konuda ikna etmeyi başaramadılar. Ermeni milliyetçileri Doğu Anadolu ile Kafkasya'nın bir bölümünü içeren bir Ermeni devleti kurmaya çabalayarak Osmanlı Devleti'nin bölgedeki egemenliğine tehdit oluşturmaktaydılar. Bu konudaki iddialarını tarihsel ve demografik kanıtlarla desteklemeye çalışan Ermeni aydınları, Osmanlı ülkesindeki eğitim kurumlarında ve cemaatin ortak kullandığı mekânlarda "Ermeni vatani"nin sınırlarına ilişkin propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde kapitülasyonlar ve Düyûn-ı Umumîye gibi devletin egemenliğine tehdit oluşturan başka uygulama ve kurumlar mevcut olsa da bu çalışmada incelemekte olduğumuz haritalardaki egemenlik mücadelesi açısından Makedonya, Girit ve Ermeni meselelerine odaklanacağız. II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti'nin Makedonya, Girit ve Ermenistan haritalarını niçin yasakladığını ve bu yasakların ardındaki etkenleri değerlendireceğiz.

Yasaklanan Haritalar

19. yüzyılda büyük bir egemenlik krizi ile karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü topraklara ilişkin niyetleri olan diğer devletlerle mücadelesini diplomatik ve askerî alanda yürütmekteydi. Ancak kendi vatandaşı olan unsurların imparatorluktan ayrılmak veya özerk olmak için sürdürdükleri mücadele karşısında önlemlerini ülke içinde yoğunlaştırmıştır. Çünkü ayrılıkçı hareketlerin başarıya ulaşabilmesi için temsil etme iddiasında buldukları halk gruplarını seferber etmeleri ve güçlü bir toplumsal desteğe sahip olmaları gerekmektedir. Bu nedenle milliyetçi hareketler, kitle desteğini sağlayabilmek ve millî uyanışın uzağında kalmış olan kişileri "millî dava"ya kazandırabilmek için basın ve yayın araçlarında, eğitimsel ve dinsel kurumlar ile kamusal mekânlarda propagandaya ağırlık vermekteydiler. Bu durumun farkında olan Osmanlı devlet yöneticileri, "anasır-ı Osmanîye" arasında milliyetçi ve ayrılıkçı düşüncelerin yayılmasına neden olabilecek her türlü yayını yasakladıkları gibi propaganda faaliyetlerinin yürütüldüğü kurum ve mekânları da denetlemeye başlamıştır. Bu nedenle, ayrılıkçı mesajlar içeren ve Osmanlı egemenliğine tehdit oluşturan haritalar da yasak kapsamına alınmıştır.

II. Abdülhamit döneminde haritaların yasaklanması konusunda Osmanlı devlet yöneticilerinin en önem verdikleri kriter, hükümdarın iktidar ve otoritesini, devletin egemenliğini, oluşturulmaya çalışılan “vatan” duygusunu sarsacak imge ve mesajlara izin verilmemesiydi. II. Abdülhamit döneminin “iktidar sembolleri” ile ilgili ünlü çalışmasında Selim Deringil, sultanın kamusal binalardaki armalar, nişanlar, resmî müzik ve törenler vb. konularda iktidarını yansıtmak için simgeleri kullanmaya özen gösterdiğini belirtmektedir³². Böylece Osmanlı Devleti’nin şanı ve kudretinin II. Abdülhamit döneminde korunduğu ve güçlendirildiği imajı yaratılmaya ve imparatorluk geneline yayılmaya çalışılmaktaydı. Ayrıca Osmanlılar, milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlere karşı oluşturmaya çalıştıkları vatan hissiyatını ve “Osmanlılık” kimliğini güçlendirmek istemekteydiler. Bu konuda da siyasal kimliğin oluşumunda önemli rolü olduğunu düşündükleri eğitim kurumlarına anlam yüklediler. II. Abdülhamit döneminde sayıları artan ve imparatorluğun geneline yayılan okullardaki coğrafya eğitimi ile harita kullanımını inceleyen Benjamin Fortna, Osmanlı Devleti’nin tebaası arasında birlik duygusunu geliştirebilmek konusunda harita kullanımının önemini fark ettiğini belirtir ve bu konuda örnekler sunar. Ayrıca Osmanlı egemenliğinin tartışmalı hale geldiği Tunus, Mısır, Doğu Rumeli, Yemen gibi bölgelerin de hâlâ Osmanlı sınırları içerisinde gösterildiğine dikkat çeker³³. II. Abdülhamit dönemindeki coğrafya eğitiminde coğrafi tahayyülü inceleyen Özkan Akpınar da II. Abdülhamit yönetiminin bir emperyal birlik duygusu yaratmak ve böylece Sultanın tüm topraklar üzerindeki otoritesini meşrulaştırmak için haritaları kullandığından söz etmektedir³⁴. Selim Deringil ise dünya haritalarının dahi dikkatle incelendiğini, “ibtidâî mekteplerde kullanılan Asya kıtası haritalarında, Devlet-i Âliyye’nin Asya sınırları açısından bazı hatalar içerdiği” saptanan haritaların müsadere edilerek yerine yenilerinin hazırlandığı bilgisini

³² Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul, 2002, s. 32.

³³ Benjamin C. Fortna, “Change in the School Maps of the Late Ottoman Empire”, *Imago Mundi*, Vol. 57, No. 1, (2005), s. 30. Fortna’nın dikkat çektiği bu durumu, çocukluğu II. Abdülhamit döneminde geçen Şevket Süreyya Aydemir de doğrulamaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 2022, s. 35.

³⁴ Özkan Akpınar, *Geographical Imagination in School Geography during the Late Ottoman Period 1876-1908*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 125.

aktarı³⁵. Dolayısıyla II. Abdülhamit döneminde topluma aktarılmaya çalışılan vatan kavramı ve duygusu ile hükümdarın iktidar ve otoritesine uygun düşmeyen haritalar yasak kapsamına alınmıştır.

II. Abdülhamit döneminde haritalar konusunda dikkat edilen bir diğer husus ise haritaların Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatlanmasına uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığıydı. Bâbîâlî, Osmanlı ülkesinin bir bölümünü veya tümünü farklı devlet ve gruplara ait gösteren veya idari teşkilatlanmaya uygun düşmeyen haritaları kendi egemenlik haklarını ihlal etmesi nedeniyle yasaklamaktaydı. Meclis-i Vükelâ'nın 5 Şubat 1908 tarihli oturumunda Maârif Nezâreti'nden gelen tezkere üzerine Osmanlı Hükûmeti bu konuyla ilgili olarak şu karara varmıştır: *“Devlet-i Aliyye'nin marûf olan teşkilât-ı mülkiyesi hilâfında olan kitap ve harita ve evrâk-ı sâirenin dâhil-i memâlik-i şâhânedede intişarı gayr-i câiz bulunduğundan bu makûle kitap ve harita ve sâirenin burada tab' edilmemesi zımnında kemâkân dikkat ve îtinâ olunması ve hariçte tab' olunup da gönderilecek olanların gümrüklerden imrarına meydan verilmeyerek geldikleri mahallere iâdesi hususunun nezâret-i müşârünileyhâ ile Rüsûmat Emâneti'ne havâlesi tezekkür kılındı”*³⁶.

Bunun yanı sıra Osmanlı yönetimi, haritaların yasaklanmasında izni olup olmadığına ve sakıncalı ifadeler içerip içermediğine de bakıyordu. Yayınlanma izni olmayan ve sakıncalı ifadeler içeren haritalar, yasaklanıyor ve ülkeye girişine engel olunuyordu³⁷. Sakıncalı ifadeler içermemesine rağmen izinsiz basılan haritaların da yayımlanması yasaklanmaktaydı. Örneğin İstanbul'daki Süleyman Sakıp Efendi matbaasında gerçekleştirilen denetim sırasında Japonya-Rusya savaşına ilişkin bir harita izinsiz olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır³⁸. Ülkeye girişi yasaklanan gazete ve harita gibi yayınlarla ilgili sık sık saraya bilgi verilmekteydi³⁹. Olumsuz mesajlar içeren haritaların kitapçı veya dükkân gibi mekânlarda çok sayıda kişi tarafından görülebilecek olması, yasak yayının etki gücünü arttırabilirdi. Bu nedenle teftiş ve

³⁵ Deringil, *a.g.e.*, s. 103.

³⁶ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), MV., 118/1.*

³⁷ Rusya'da basıldığı anlaşılan kitaplarla bir haritanın “münderecât-ı muzırralarına mebni” ülkeye girişlerinin engellenmesi uygun görülmüştür. *BOA., DH. MKT, 2509/64.*

³⁸ *BOA., DH. MKT, 823/36.*

³⁹ *BOA., DH. MKT, 2217/77; BOA., DH. MKT, 2149/76.*

muâyeneden sorumlu Osmanlı memurları, bu tür durumlarla karşılaştıklarında söz konusu haritanın toplattırılmasını talep etmekteydiler. Örneğin izinsiz olarak basılıp Bâbiâlî Caddesi'ndeki kitapçı dükkânlarında satıldığı anlaşılan "Rehber-i Hac" isimli haritanın sakıncalı olması nedeniyle toplatılmasına karar verilmişti⁴⁰. Benzer şekilde, Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarına göre Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Anadolu'daki topraklarını gösteren ve İngilizceden tercüme edildiği anlaşılan haritanın bir nüshasının perakendeci dükkânında bulunduğunu saptayan Osmanlı memurları, haritanın "muhteviyat ve taksîmatı"nı muzır görerek söz konusu haritayla ilgili gerekenin yapılması konusunda girişimlere başlamışlardır⁴¹.

II. Abdülhamit döneminde en fazla yasaklanan haritaların Makedonya, Ermenistan veya Girit ile ilgili oldukları görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bu üç önemli mesele, 19. yüzyılda uluslararası bir nitelik kazanarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne tehdit oluşturmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti açısından en önemli sorunlardan birisi Makedonya meselesiydi. Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinin yer aldığı bu bölgeyi kısmen veya bütünüyle ele geçirmek düşüncesindeki Yunan, Bulgar, Sırp, Arnavut ve Ulahlar, hak taleplerini temellendirebilmek için tarihsel ve demografik kanıtlar ileri sürdüler. Hem temsil ettikleri halk gruplarına kendi "vatan"larının sınırlarını benimsetebilmek hem de diğer grupların ve büyük devletlerin bu durumu kabullenmelerini sağlayabilmek için haritalardan yararlandılar. Söz konusu gruplar arasındaki bu mücadele Makedonya ve Trakya için sürdürülen bir "istatistik ve harita savaşı"na dönüştü⁴². Makedonya sorununa taraf olan ülke ve grupların yayımladığı haritalar, bölgeyle ilgili niyetlerini tümüyle ortaya koyuyordu.

Osmanlı Devleti, Balkanlar'daki topraklarının bir bölümüyle ilgili olarak 1878'deki Berlin Antlaşması'ndan sonra giderek yoğun biçimde kullanılmaya başlayan "Makedonya" ifadesini de yasaklama yoluna

⁴⁰ BOA., MF.MKT, 663/52.

⁴¹ BOA., MF.MKT, 517/30.

⁴² Paraskevas Konortas, "Milliyetçilikler ve Milletler: Osmanlı Trakya'sında Kolektif Kimliklerin İnşası", *Mekân ve Millet Yunanistan ve Türkiye'nin Coğrafyalarının Oluşumu*, (Der: P. Nikiforos Diamanduros – Thalia Dragonas – Çağlar Keyder), İstanbul, 2018, s. 183.

gitmiştir. Osmanlı Devleti'nin kendi sınırları içerisinde yer alan bu bölgeye dair farklı bir adlandırmanın ülke içinde yayılmasını önlemek istemesinin nedeni, Makedonya isminin ayrılıkçı içeriğinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim II. Abdülhamit 7 Nisan 1903 tarihli bir iradeyle "Rumili işlerine müte'allik mârûzat ve teblîgatta bâdema mahallî ismi zikrolunarak Makedonya tabirinin kat'iyen men-i isti'mâli"ni emretti⁴³. II. Abdülhamit'in bu emrinden sonra ilgili makamlara gönderilen yazılarla Makedonya tabirinin resmî yazışmalarda kullanılması yasaklandı⁴⁴.

Resmî yazışmalarda Makedonya ifadesinin kullanılmasını yasaklayan Osmanlı Devleti, Makedonya'yı farklı devlet veya toplumlara ait gösteren haritaları da yasaklama yoluna gitti. II. Abdülhamit yönetimi, özellikle yurt dışında basılıp ithal edilmek istenen haritaların ülkeye girişlerini engelleme konusunda hassas davranıyordu. Örneğin Dâhiliye Nezâreti, birçok makama gönderdiği bir tamimde "Makedonya Elenizmos" isimli harita ile Mısır'da basılan bir dîvânî ülkeye girişlerinin ve yayımlanmalarının yasaklanmasını, ayrıca bunların ülkeye ithal edilmiş olan nüshalarının da toplatılarak imhâsını istemekteydi⁴⁵. Yine "Slav Muhibliği" isimli bir kitap ile Makedonya'ya ait bir harita da yasaklanmıştı. Haritayı inceleyen memur, haritanın "cihet-i mazarratı"ni şöyle açıklıyordu: "*Avrupa-yı Osmânî vilayetlere münkasım ve her yeri bulunduğu vilayetin ismiyle marûf iken mezkûr haritadaki Makedonya ve Arnavutluk gibi kanûn-ı idârîye mugâyir taksîmatın münderiç bulunmasıdır*"⁴⁶. Benzer şekilde Atina'da basılıp Manastır ve Selanik vilayetlerinde yaşamakta olan Rum, Bulgar, Sırp ve Ulahların okullarıyla kiliselerini gösteren haritanın "... *Rumili vilâyât-ı şâhânesi hakkında Makedonya tabirinin isti'mâli zaten ba-irâde-i seniyye-i hazret-i pâdîşahî memnû' bulunması sebebiyle*" ithal edilmesi ve yayımlanmasına engel olunmasının uygun olacağı düşünülmüştür⁴⁷.

Osmanlı yöneticileri, devletin çıkarlarına ve idarî taksîmatına aykırı haritaların ülkeye girişini yasakladıkları gibi Makedonya ile ilgili diğer

⁴³ BOA., İ..HUS., 104/63.

⁴⁴ BOA., HR. TH., 281/61; BOA., BEO, 2039/152863; BOA., DH. MKT, 685/3.

⁴⁵ BOA., DH. MKT, 2331/74.

⁴⁶ BOA., MF.MKT, 704/36.

⁴⁷ BOA., BEO, 2475/185552; BOA., MF.MKT, 826/62.

ülkelerde basılan haritaları da yakından takip etmekteydiler. Böylece Makedonya sorununa taraf olan ülkelerin ve grupların niyetleri anlaşılabilir gibi onların bu iddialarıyla ilgili karşı tezler geliştirebilmek de mümkün olmaktadır. Çünkü Makedonya sorununa taraf olan devlet ve grupların yayınladığı bu haritalar hem kendi halk gruplarını hem de büyük devletlerin hükümet ve kamuoylarını etkilemeyi amaçlıyordu. Örneğin Osmanlı Devleti'nin Belgrat'taki elçiliğinden gelen 31 Ocak 1892 tarihli bir bildirimde, Belgrat Üniversitesi öğrencilerinin girişimiyle Sırp'ların bir etnografya haritası hazırladıkları ve Sırp'ların yaşadığı tüm yerleri içeren söz konusu haritanın "Büyük Sırbistan" programına uygun olarak oluşturulduğu bilgisi aktarılıyordu. Bu bilgiyi II. Abdülhamit'e ileten Sadrazam Ahmet Cevat Paşa, *"Sırp'larla beraber Rumlar ve Bulgarlar dahi âmâl-i millîyelerine göre böyle etnografya haritaları tertip etmekte olup bizde ise bu gibi bir şeyin henüz vücudu olmadığından"* söz etmekteydi. Sadrazam, Sultanın onay vermesi halinde konu hakkında bilgisi olan bir kişiye bir etnografya haritasının hazırlatılabileceğini belirtiyor ve bu haritanın yayımlanmasıyla da Sırp'larla Rum ve Bulgarların haritalarının geçersiz hale geleceğini ileri sürüyordu⁴⁸.

Sırp'ların yayınladığı haritadan sonra Bulgar ve Yunanlar da Makedonya'daki politikalarına uygun düşen etnografya haritaları hazırlayıp yayımladılar. Osmanlı yöneticileri, bu iki ülkenin haritalarını da dikkate aldılar. Örneğin Sofya'dan Sadaret'e gönderilen 27 Nisan 1902 tarihli bir bildirimde, *"Bulgarların Makedonya namını verdikleri ve hakkında tetebbuât ve neşr-i erâcîften bir an hali kalmadıkları Selanik ve Manastır ve Kosova vilâyât-ı şâhânesinin etnografya nokta-i nazarında ahvâl ve vaziyet-i hazırasını mübeyyen olarak bu kere Sofya'da bir harita ile bir risâle tab' olunmuştur"* denilmekteydi. On iki yaftadan ibaret olan haritanın adı geçen bölgelerdeki yolları, köyleri ve her birinin nüfus ölçüsünde sahip olduğu önemi ortaya koyduğu ifade edilmekteydi. Harita ile basılan risâlede ise bölgedeki nüfusun hangi mezhepten ve millettten olduğu, Ortodoks hanelerden kaçının Patrikhane'ye kaçının Eksarhhâne'ye bağlı olduğuna ilişkin bilgilerin yer aldığı bilgisi iletilmekteydi⁴⁹. Sofya'da basılan söz konusu haritanın haber alınması

⁴⁸ BOA., Y.A.HUS, 256/74.

⁴⁹ BOA., HR. SFR.4, 777/57.

üzerine Osmanlı yöneticileri harekete geçerek konuyla ilgili gerekli önlemleri almaya çalıştılar. Nitekim “... *Bulgar nüfusunu fazla göstermek ve o yolda tağlit-i ezhân edilmek maksadıyla neşredilmiş olduğu ve muhteviyâtından bir kısmının mugâyir-i hakikat bulunduğu akvâ-yı melhûzattan idüğünden bunlardan birkaç nüsha tedârik olunarak vilâyât-ı mezkûreye gönderilmesi ve oradaki nüfusu memur ve erkân-ı harbiye zâbitânı vasıtasıyla münderecâtı yegân yegân tetkik ve tashih olunduktan sonra peyderpey buraya gönderilip serîan Türkçeye tercümesiyle mukâbeleten tab’ ve neşri*” konusunda girişimlere başlanmıştır⁵⁰. Fakat Bâbîâlî, Bulgarların söz konusu haritasına karşı bir harita hazırlamakla meşgulken bu sefer de Yunanistan’ın Makedonya’daki Rum unsurunu fazla göstermek üzere bir harita yayımladığı saptanmıştır. Rumların Makedonya’da nüfusça çoğunlukta olduğunu Avrupalılara göstermek için hazırlanan bu haritayı Osmanlı makamlarına bildiren yetkili, “... *gerek Bulgarlar ve gerekse Rumlar tarafından propaganda maksadıyla tab’ ve neşrolunan risâle harita ve cetvellerle hilâf-ı hakikat olarak her birerleri kendi unsurlarını ziyâde göstermekte olduklarından hükûmet-i seniyyeleri tarafından dahi bu gibi neşriyât ile unsur-ı İslâmın anâsır-ı sâireye nazaran ekseriyette bulunduğu ispat ve irâesi*”ni tavsiye etmekteydi⁵¹.

Osmanlı yöneticileri, Makedonya’da çeşitli gruplar adına faaliyetlerde bulunan komite ve çete üyelerinden elde edilen haritalar konusunda da hassas davranmaktaydılar. Çünkü söz konusu kişilerden ele geçirilen haritalar, komite ve çetenin faaliyet alanı, üye sayısı ve merkezi gibi konularda önemli ipuçları sunabilmekteydiler. Örneğin “Bulgar cemiyet-i fesadîyesi”ne mensup Hristo isimli kişinin yatak odasında ele geçirilen bir haritada, komitenin Kosova vilayetindeki faaliyet alanı, merkezleri ve üye sayısına ilişkin bilgiler mevcuttu. Osmanlı yöneticileri ele geçirilen haritada yer alan ve neyi sembolize ettiği anlaşılabilen işaretleri çözmek konusunda birbirleriyle iletişime geçerek komitenin faaliyetlerinin önlenmesi konusunda ilgili mercilere emirler verdiler⁵². Benzer şekilde Nevrekep’te ele geçirilen bir çetecinin üzerinden çıkan harita da ilgili makamlara iletildi⁵³. Bunun yanı sıra

⁵⁰ BOA., Y.PRK.KOM, 11/41.

⁵¹ BOA., Y.MTV, 270/83.

⁵² BOA., TFR. I. MKM, 10/950.

⁵³ BOA., A.} MTZ. (04), 180/12.

Osmanlı yönetimi, Makedonya'daki okullarda kullanılan ve izinsiz olduğu anlaşılan haritaların kullanılmasının yasaklanması doğrultusunda da çaba sarf etmekteydi. Nitekim Dedeağaç'taki incelemeleri sırasında Bulgar okulları müfettişinin saptadığı sakıncalı kitap ve haritaların kullanılmaması için gerekli girişimlere başlandı⁵⁴.

II. Abdülhamit döneminde yasaklanan haritalar arasında Ermenilerin yaşadığı bölgeleri gösteren haritalar da önemli yer tutmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, Berlin Antlaşması'ndan sonra Ermeni milliyetçi hareketi örgütlenirken gerek ülke içinde gerekse ülke dışında propaganda çalışmalarına hız vermiştir. Ermeni milliyetçi örgütleri, cemaat üyelerine millî kimliği aşlamak ve kendilerine vatan olarak gördükleri toprakların neresi olduğunu gösterebilmek için haritalardan yararlandılar. Önemli bir bölümü yurt dışında basıldığı anlaşılan bu haritalarla aynı zamanda büyük devletlerin dikkatinin çekilmesi amaçlanmaktaydı.

Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü topraklar üzerinde farklı bir devlet kurmak isteyen veya özerklik peşinde koşan Ermeni örgütleri ve eylemlerine karşı önlemler almıştır. Hatta ayrılıkçı bir anlama geldiği gerekçesiyle yasaklanan Makedonya ifadesinde olduğu gibi "Ermenistan" tabirinin de yazışmalarda kullanılması yasaklanmıştır⁵⁵. Fakat kitap ve risâlelerde olduğu gibi harita ve diğer eserlerde de "Ermenistan" ve "Ermeni Krallığı" ifadelerinin kullanılmasına izin verilmemesi, sahiplerinin şikâyetine neden olunca konu Meclis-i Vükelâ'nın gündemine gelmiştir. Osmanlı Hükûmeti, 31 Ağustos 1890 tarihli toplantısında "*Öteden beri marûf olan haritalarla müellefât-ı kâdimeye mümânaat olunmayıp fakat maksat-ı siyâsiye müstenit bu gibi tâbirât-ı nâ-münâsibeyi mutazammın müellefât-ı cedide tab' ve neşrinin meni ve hariçten getirileceklerin dahi ithâl olunmaması*"⁵⁶ kararını almış ve bu karar Sadrazam Kâmil Paşa tarafından saraya iletilmiştir⁵⁷. Fakat daha önce Sultanın iradesiyle yasak kapsamına alınan söz konusu yayınlarla ilgili bu son gelişme üzerine II. Abdülhamit yönetimi, Kâmil Paşa Hükûmeti'nden bu değişikliğin nedenini

⁵⁴ BOA., MF.MKT, 759/52.

⁵⁵ BOA., İ. ŞD, 121/7231.

⁵⁶ BOA., MV., 57/3.

⁵⁷ BOA., Y.A.HUS, 238/102.

sormuştur⁵⁸. Kâmil Paşa Hükûmeti'nin bu kararı taşrada da kafa karışıklığına neden olurken Erzurum Valisi Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği şifre telgrafla "harita müellefâtı" hakkında ne tür bir tavır takınılması gerektiğini öğrenmek istemekteydi⁵⁹. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Ermenistan ifadesinin geçtiği haritalarla ilgili yasak sonraki dönemde de devam etmiştir.

Osmanlı memurları, "Ermenistan"ı veya "Ermeni toprakları"ni temsil etmek üzere hazırlanmış olan haritaları, Osmanlı toprak bütünlüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle yasaklamaktaydılar. Özellikle de kamusal mekânlarda rastlanan bu tür haritalarla ilgili daha geniş çaplı bir soruşturma yürütmekteydiler. Örneğin Yozgat'ta bir Ermeni'ye ait olan bir dükkânda bulunan Anadolu haritasında, Trabzon'dan Bitlis'e ve Van vilayetine kadar olan bölümde Ermenice "Ermenistan" yazılı olduğu görülmüştü. Bu durumu fark eden Osmanlı memurları, haritayı aldıktan sonra haritanın ne şekilde o dükkâna geldiğine dair tahkikata başlamışlar ve sonunda haritanın iki yıl önce Yozgat'taki Protestan okulunda görev yapan coğrafya öğretmeni tarafından kullanıldığını saptamışlardı⁶⁰. Van vilayetinde yer alan Yedi Kilise Manastırı'nda ise çok sayıda Ermenice kitabın yanı sıra bir risâle ile harita bulunmuştu. Durumu nezarete bildiren Van Maarif Müdürü, risalede bölgenin "Ermenistan unvanıyla" isimlendirildiğini belirtiyor ve "evrâk-ı perîşân meyânında" bir de haritanın bulunduğunu ekliyordu. Risâlenin ve haritanın taksîmatında Ermenistan ifadesi kullanıldığına dikkat çeken Maârif Müdürü, "buralarca bu gibi tabirâtla coğrafya fenninin neşr ve tâmimi"nin sakıncalı olacağına dikkat çekiyordu. Ayrıca "mülk-i sahih-i saltanat-ı seniyyenin" Ermenistan ismiyle ifade edildiği haritalarla "bu havâli memâlikinden bir takımının üzerine Ermenistan lafzı yazılmış küreler" hakkında ne yapılması gerektiğini sormaktaydı. Maarif Müdürü'nün bu bilgilendirmesi sonrasında söz konusu kitap, harita ve kürelerin toplatılarak yakılması ve söz konusu yayınların basıldığı matbaanın da kapatılarak sorumluları hakkında yasal işlem yapılmasına karar verilmiştir⁶¹.

⁵⁸ BOA., MB.İ, 81/91; BOA., İ. DH, 1193/93357; BOA., İ. DH, 1193/93360.

⁵⁹ BOA., DH.ŞFR, 148/10.

⁶⁰ BOA., DH.TMIK.M, 108/30.

⁶¹ BOA., MF.MKT, 98/54.

Osmanlı Devleti, Makedonya'ya ilişkin haritalarda olduğu gibi, yurt dışında basılıp Ermenistan'ı temsil eden haritaların da ülkeye girişlerini yasaklamaktaydı. Örneğin ünlü Alman kartograf Heinrich Kiepert tarafından yapıldığı anlaşılan ve Almanca "Cenûbî Ermenistan" ismini taşıyan harita ile yine Almanca bir almanağın ülkeye girişlerinin yasaklanmasına karar verilmiştir. Dâhiliye Nezâreti ilgili birimlere gönderdiği yazılarla, bunların ülkeye girişlerine ve yayımlanmalarına asla izin verilmemesini, ayrıca daha önce gelmiş olan nüshalarının da toplatılarak imha edilmesini istiyordu⁶². Fakat yurt dışından getirilip gümrükte Osmanlı memurlarınca el konulan haritalarla ilgili zaman zaman da sahipleri tarafından tazminat talebinde bulunulmaktaydı. Buna benzer bir durum 1891 yılında yaşanmıştı. Yurt dışından Galata'daki vekillerine gönderdiği yedi yüz Rumca haritanın birçoğunda Ermenistan ifadesinin yer alması nedeniyle gümrük memurlarının haritalara el koyduğunu ve bu nedenle zarara uğradığını belirten bir kişi, Alman elçiliğini de devreye sokarak Osmanlı Devleti'nden bedellerini talep etmişti. Bu talep üzerine söz konusu haritaların bedelinin Dâhiliye Nezâreti tahsîsâtından ödenmesine karar verilmiştir⁶³. Bir başka örnekte ise Ermenistan ifadesinin bulunduğu, ayrıca Bosna ve Hersek'in Avusturya, Cezayir ve Tunus'un Fransa sınırlarında gösterildiği harita ve kürelerle ilgili Trabzon vilayeti ile Maârif Nezâreti arasında yazışmalar gerçekleşmişti. Vilayet, sahiplerinin onay vermesi halinde, söz konusu harita ve kürelerdeki sakıncalı kısımların çıkarılmasından sonra sahiplerine iade edilip edilemeyeceklerini sormakta, Maârif Nezâreti ise verdiği yanıtta bunun mümkün olduğunu, ancak sahiplerinin onay vermemesi halinde matbaa nizamnâmesine uygun şekilde davranılmasını istemekteydi⁶⁴.

Daha önce de belirtildiği gibi milliyetçi hareketler, millî kimliğin inşasında ve vatan kavramının toplumsallaşmasında tarihsel dönem, figür ve kahramanlardan yararlanmaya çalışmıştır. Böylece milletin geçmişten günümüze uzanan devamlılığına vurgu yapmakta, ayrıca üzerinde hak iddia ettikleri toprakların kendilerine ait olduğunun kanıtı olarak sunmaktaydılar. Osmanlı ülkesindeki Ermeni milliyetçileri de

⁶² BOA., DH.MKT, 2192/122; BOA., HR.TH, 225/105.

⁶³ BOA., DH.MKT, 1880/5.

⁶⁴ BOA., MF.MKT, 732/7.

benzer bir yöntemle, tarihsel dönem veya kahramanları sembolize eden harita veya resimler kullanarak millî kimliğin inşasına çalışmaktaydılar. Örneğin “erbâb-ı fesâttan oldukları” iddiasıyla yargılanmakta olan bazı Ermenilerden ele geçirilen belgeler incelendiğinde, bunların arasında el ile çizilmiş üç tane eski Ermenistan haritası ile bir resmin bulunduğu görülmekteydi. Son Ermeni kralı Leon’a ait olduğu anlaşılan resmin altında Ermenice ve Fransızca olarak “*Bin üç yüz doksan üç tarih-i milâdîsinde vefat eden ve burada ‘yani Paris’te Sen Deni Kilisesi’nde’ medfun olan Ermenilerin son kralı Leon Lustiyan’ın mezarıdır*” ibaresi yer almaktaydı⁶⁵.

II. Abdülhamit döneminde yasak kapsamına alınan bir diğer harita grubu ise Yunanistan ve Girit ile ilgili olanlardır. Osmanlı yönetimi, 19. yüzyıl boyunca isyan ve gerginliklerin eksik olmadığı Girit Adası’nı Yunanistan sınırları içerisinde gösteren harita ve yayınların Osmanlı ülkesine girişlerini engellemeye çalışmıştır. Çok sayıda Rum vatandaşı bulunan Osmanlı Devleti, Girit ile ilgili veya daha genel olarak “Helenizm”e yönelik yayınların ülkeye girişlerini ve yayımlanmalarını önleyerek hem egemenlik haklarını korumaya çalışmış hem de Osmanlı Rumlarını Yunan milliyetçiliğinin etkisinden uzak tutmaya gayret etmiştir. Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya ile Osmanlı Devleti’nin Balkan toprakları üzerinde hak iddia ettiği gibi Ege adaları ve Batı Anadolu ile ilgili de beklentilere sahipti. “Megali İdea” olarak bilinen Yunan yayılcı dış siyaseti, Osmanlı ülkesinde Rumların yaşadığı tüm toprakların Yunanistan sınırlarına katılmasını öngörüyordu. Bu nedenle, Yunan milliyetçilerinin yayımladığı kitap, risâle veya haritalarda Osmanlı ülkesinin belirli bölümleri ya Yunan sınırları içerisinde gösteriliyor ya da boş bırakılıyordu. Tarihsel süreç içerisinde Megali İdea’nın “hayalî topografyaları”nı inceleyen Stouraiti ve Kazamias, Büyük Yunanistan’ın iki önemli haritasında (1787 ve 1878) Osmanlı topraklarının boş topraklar, bir ismi ya da halkı olmayan boş yerler olarak gösterildiğine dikkat çekmektedirler. Ayrıca bu “sessizliğin”, haritaların istenmeyen bilgiyi nasıl gizlediğini, rakip devletlerin varlığını nasıl sildiğini gösterdiğini de ifade etmektedirler⁶⁶. Yunan milliyetçiliğinin ve

⁶⁵ BOA., MF.MKT, 895/31.

⁶⁶ Anastasia Stouraiti – Alexander Kazamias, “Megali İdea’nın Hayali Topografyaları: Ütopya Olarak Ulusal Topraklar”, *Mekân ve Millet Yunanistan ve Türkiye’nin*

irredantist politikasının yükselişe geçtiği dönemdeki “harita çılgınlığı”nı inceleyen Peckham ise, Benedict Anderson’ın “hayalî cemaatler”ine atıfla, Yunan devletinin mevcut sınırlarıyla hayal edilen sınırları arasındaki farkın haritalara nasıl yansıdığını ele almaktadır⁶⁷.

Yunanistan’ın yayılmacı politikasının farkında olan Osmanlı yöneticileri, Yunanistan kaynaklı haritalara karşı daha “hassas” davranmakta ve yasaklama konusunda çekingen davranmamaktaydılar. Örneğin Dâhiliye Nezâreti tüm vilayetlere ve ilgili birimlere gönderdiği bir tamimde yurt dışında basılmış olan Fransızca ve Ermenice bazı kitapların yanında “bundan beş altı sene mukaddem Rumca olarak tersim kılınmış olan Girit haritasının münderecât-ı muzırralarına mebni memâlik-i şâhâneye men’-i idhâli”nin lüzumlu olduğunu belirterek gerekli önlemlerin alınmasını istiyordu⁶⁸. Benzer şekilde Megri’ye gelen bir İngiliz vapurunda yer alan eşyalar arasında Girit’e dair haritaların da bulunduğunu fark eden rüsûmât memurları söz konusu evraka el koyarak İzmir Rüsûmât Emâneti’ne göndermişlerdi. Yapılan inceleme sonucunda ele geçen yayınların dokuzunun Girit ile ilgili haritalar oldukları ve adadaki Rumları kışkırtıcı ifadeler içerdikleri anlaşılmıştı⁶⁹. Yine 1889 Nisan’ında birçok vilayet ve birime gönderilen bir telgrafta Yunanistan’da basılan ruznâmeli harita ile tarifenâmenin ülkeye girişlerinin yasaklandığı bildirilerek gerekli kontrollerin yapılması ve yayımlanmalarına izin verilmemesi isteniyordu⁷⁰. Benzer şekilde Atina’da basıldığı anlaşılan Yunanistan ve Avrupa haritasının da ülkeye girişine engel olunması için ilgili mercilere tebliğâtta bulunulmuştur⁷¹.

Bir başka ilginç örnekte ise İzmir Limanı’na çıkan bir Yunan vatandaşının başında bulunan şapka içinde Osmanlı idari taksimatına aykırı bir haritanın bulunduğu fark edilmişti. Söz konusu haritanın Aynaroz ile Ege Denizi’ndeki bazı adalarla Ayvalık gibi bölgeleri içerdiğini belirten ve bu durumu üstlerine haber veren yetkili, “şapkayı Yunanlılar

Coğrafyalarının Oluşumu, (Der: P. Nikiforos Diamandouros – Thalia Dragonas – Çağlar Keyder), İstanbul, 2018, s. 36.

⁶⁷ Robert Shannan Peckham, “Map Mania: Nationalism and the Politics of Place in Greece, 1870–1922”, *Political Geography*, 19, (2000), s. 77–95.

⁶⁸ BOA., DH.MKT, 2262/15.

⁶⁹ BOA., Y. MTV, 33/34.

⁷⁰ BOA., DH.MKT, 1611/139.

⁷¹ BOA., DH.MKT, 506/74.

kemâl-i iftihârla başlarında ve anın imâ ettiği maksadı dâimâ fikirlerinde taşıyacakları ve bu hâl dâimâ Yunanlılar ile Osmanlılar beyninde münâferet-i bâdî olacağı cihetle mezkûr şapkanın dâhil-i memâlik-i mahrûsede intişârı şöyle dursun Yunanistan'da ve belki Avrupa'da bile intişârı gayr-i câiz idüğü"nden söz etmekteydi. Yetkiliye göre uygun görülmesi halinde söz konusu şapkanın ülkeye girişinin engellenmesiyle beraber Avrupa ve özellikle de Yunanistan'daki Osmanlı elçileri aracılığıyla şapkanın nerede üretildiği saptanıp üretilmesi engellenebilirdi. Bu öneriyi değerlendiren Dâhiliye Nezâreti şapkanın içindeki haritanın siyaseten bir hükmü olamayacağını, fabrikalarca sırf tezyînât için üretilen resimlerden olduğunu, ayrıca elçiler aracılığıyla yapılacak bir girişimden de sonuç alınamayacağını ifade ettikten sonra söz konusu şapkaların ülkeye girişlerinin yasaklanmasıyla yetinilmesini Zabtiye Nezâreti'ne bildirmiştir⁷².

İzinsiz Harita Çıkarmanın Yasaklanması

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatına uymayan, devlet politikasına aykırı düşen ve ayrılıkçı mesajlar içeren haritaların yasaklandığını belirtmiştik. Ancak Osmanlı yönetiminin haritalar konusunda hassasiyet gösterdiği bir diğer konu da izinsiz olarak Osmanlı ülkesinin bir bölümü veya tümü hakkında harita çıkarmanın engellenmesiydi. Daha önce de vurgulandığı gibi modern devletler, kendi sınırları içerisinde egemenliğini başka bir güç veya grupla paylaşmaktan kaçındıkları gibi ülke sathında denetim ve otoritesini korumayı amaçlayan güvenlik önlemleri alırlar. Bu çerçevede ülkeye giriş ve çıkışları denetler, askerî önlemlerle sınırlarını korur, toplumsal ilişkileri düzenleyen yasalar çıkarır, eğitim ve kültür faaliyetlerini kontrol ederler. II. Mahmut döneminden itibaren modern bir devlete dönüşme konusunda önemli adımlar atan Osmanlı Devleti, iletişim ve ulaşım teknolojisinde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle, II. Abdülhamit döneminde kendi ülkesi üzerindeki denetim mekanizmalarını artırmıştır. Osmanlı Devleti, kendi ülkesi üzerindeki egemenliğini tartışmalı hale getiren haritaları yasakladığı gibi diğer devletlerin vatandaşlarının izinsiz olarak "memâlik-i mahrûse" ile ilgili harita çıkarmasını da önlemeye çalışmıştır. Osmanlı yönetiminin bu tavrında,

⁷² BOA., DH.MKT, 1383/105.

egemenlik haklarını koruma düşüncesinin yanı sıra askerî ve siyasî casusluğa engel olma isteğinin de etkisi bulunmaktaydı.

II. Abdülhamit dönemindeki, izinsiz olarak harita çıkarmaya yönelik yasakların genel olarak sınır bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Güvenlik kaygılarının ön planda olduğu bu yasaklara Balkanlar ve Doğu Anadolu bölgelerinde daha fazla rastlamak mümkündür. Yabancı ülke vatandaşlarının Osmanlı ülkesiyle ilgili harita çıkarma girişimleri haber alındığında bölgedeki Osmanlı memurları uyarılıyor ve bu tür teşebbüslerin önlenmesi isteniyordu. Özellikle de Rusya vatandaşı veya devlet görevlilerinin hareketleri karşısında Osmanlı yönetiminin daha dikkatli davrandığı görülmektedir. Örneğin Rus Hükûmetinin, Osmanlı sınırları üzerinde bulunan Karakurt ile Kağızman arasındaki bölgede keşif yapmak ve harita çıkarmak için bazı askerler gönderdiğinin haber alınması üzerine bölgedeki görevlilerin daha dikkatli davranmaları sağlanmaya çalışıldı⁷³. Yine Rusya'nın Van konsolosunun bölgeyi gezdiği sırada köylere dahi giderek harita çıkarmakta olduğunu bildiren Dördüncü Ordu Müşiri Nafiz Paşa, Rus konsoloslarının "bir vakitten beri" devam eden söz konusu girişimlerinin engellenmesini istemekteydi⁷⁴. Osmanlı Hükûmeti, Rusya'nın Erzurum konsolosunun İstanbul'a gidişi sırasında beraberindekilerle birlikte çeşitli mevkilerin haritasını çıkardığını fark edince gerekli diplomatik girişimlere başlamıştır⁷⁵. Buna benzer başka bir durumda ise Rusya'nın Rize, Fransa'nın ise Trabzon konsolosluğu memurlarının Bayburt'a gidişleri sırasında harita çıkardıklarına dair gelen duyular üzerine söz konusu girişimin engellenmesi konusunda ilgili birimlere emirler verilmiştir⁷⁶. Ayrıca İskenderun'dan Sivas'a gelen ve bölgedeki birçok yeri ziyaret eden bir Rus vatandaşının subay olduğunu da dikkate alan Osmanlı makamları, Anadolu'nun haritasını çıkarmak veya fotoğraflamak çabasındaki söz konusu kişinin sürekli gözetim altında tutulmasını sağlamaya çalıştılar⁷⁷. Benzer şekilde, Erzurum'a bağlı Tortum'da incelemelerde bulunmak ve bölgedeki harabelerin eski fotoğraflarını çekmek üzere izin verilen bir Rus vatandaşının harita çıkarmakta olduğunu haber alan Osmanlı

⁷³ BOA., BEO, 1113/83416.

⁷⁴ BOA., Y.PRK.ASK, 29/51.

⁷⁵ BOA., HR.SYS, 1342/38.

⁷⁶ BOA., DH.TMIK.M, 157/4; BOA., BEO, 2215/166090.

⁷⁷ BOA., DH.MKT, 1394/24.

yönetimi, buna müsaade edilmemesini bölgedeki yetkililere bildirmiştir⁷⁸.

Osmanlı Devleti'nin izinsiz harita çıkarılmasına müsaade etmediği bir diğer bölge ise Balkanlar'dı. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki son topraklarına ilişkin birçok devlet ve toplumun niyetler beslediğinin farkında olan Bâbîâlî, kendi izni dışındaki harita çalışmaları konusunda hassasiyet gösteriyordu. Örneğin Yunan askerlerinin harita çıkarmak ve Osmanlı ülkesi ile Yunan topraklarının içerilerine işaret vermek fikriyle bazı noktalara nişanlar dikmekte olduklarının anlaşılması üzerine, askerî yönden sakıncalı bir sonuç doğurabilecek bu gelişmeyle ilgili Yunan Hükûmeti nezdinde girişimlere başlanmıştır⁷⁹. Osmanlı Hükûmeti ayrıca Yunanistan'daki diplomatik birimleri aracılığıyla Yunanların harita çıkarmak konusundaki çalışmalarını da yakından takip etmekteydi⁸⁰. Aynı şekilde Bulgarların da harita çıkarmak konusundaki faaliyetleri Osmanlı makamlarınca izlenmekteydi⁸¹. Rumeli ile ilgili çıkarları bulunan bir diğer ülke olan Avusturyalı bazı askerlerin bölgede harita çıkardıklarının bildirilmesi üzerine Osmanlı yönetimi, askerî açıdan sakınca oluşturan bu konuyla ilgili önlemleri değerlendirmeye başlamıştır⁸². Benzer şekilde Selanik bölgesinde geziler yapan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun askerlerinin bölgeyle ilgili harita çıkardıkları ve fotoğraf çektikleri tespit edilince bunun önlenmesine dair girişimlere başlanmıştır⁸³.

Osmanlı Devleti, İngilizlerin harita çıkarma girişimlerini de yakından takip ediyordu. Fakat arşiv belgelerinden görüldüğü kadarıyla İngilizlerin faaliyetleri izleniyor, ancak harita çıkarmalarının önüne geçilmiyordu. Dönemin en önemli emperyalist gücü olan İngiltere'nin özellikle Arap Yarımadası'ndaki harita çıkarma çalışmaları, Osmanlı yetkililerinin dikkatinden kaçmamaktaydı. İngiliz gemilerinin Basra Körfezi'nde⁸⁴,

⁷⁸ BOA., HR. TH, 355/118; BOA., DH.TMIK.M, 255/42.

⁷⁹ BOA., BEO, 66/4924; BOA., Y.MTV, 66/78; BOA., İ.MTZ.(01). 18/783.

⁸⁰ BOA., HR. TH, 270/68; BOA., HR. TH, 271/73.

⁸¹ BOA., HR.SFR.04, 361/9; BOA., (A.) MTZ. (04), 132/70.

⁸² BOA., Y.PRK.KOM, 15/3.

⁸³ BOA., Y.PRK.DH, 10/55.

⁸⁴ BOA., Y.PRK.ASK, 177/58.

Yemen sahillerinde⁸⁵, Bahreyn Boğazı'nda⁸⁶, Aden'de⁸⁷ harita çıkarmakta olduğuna dair gelen bilgiler Osmanlı yönetimine iletilmekteydi. Kuveyt'te ikamet eden bir İngiliz memurun harita çıkarmak ve İbn Suud'la görüşmek niyetinde olduğunu haber alan Osmanlı yetkilileri ise söz konusu kişinin hareketleri konusunda daha dikkatli davranmaya başlamışlardır⁸⁸. İskenderun limanına çıkan bir İngiliz askerinin harita çıkarmak ve önemli askerî mevkileri tespit etmek amacıyla olduğunu fark eden bölgedeki görevliler ise bahse konu olan şahsın hareketlerini gözetlemeye başlamışlardır⁸⁹. Bitlis'e gelen İngiliz seyyahların, uğradığı yerlerdeki Ermeni nüfusunu belirlemeye çalıştığı, bölgenin harita ve fotoğraflarını aldığı ve hatta Ahtamar'a uğrayarak katolikosla görüştüğü haber alınmıştı. Fakat söz konusu İngilizlerin faaliyetlerinin engellenmeyip yalnızca gözetlemekle yetinildiği görülmektedir⁹⁰.

II. Abdülhamit yönetimi, çeşitli amaçlarla Osmanlı ülkesini ziyarete gelen yabancı ülke vatandaşlarının harita çıkarmalarına da müsaade etmemekteydi. Avrupalı sivilere yönelik bu yasağın ardında da güvenlik kaygılarının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle İngiliz, Fransız ve Alman vatandaşlarının Osmanlı ülkesinde harita çıkarmasına izin verilmediği görülmektedir. Örneğin Alman kartograf Heinrich Kiepert'in haritasındaki eksiklikleri düzeltmek amacıyla Muğla'ya gitmek için izin isteyen bir İngiliz vatandaşının talebi Osmanlı Hükûmetince geri çevrilmiştir⁹¹. Trabzon'a gelen ve daha sonra Erzurum, İran ve Hindistan'a gitmeyi planlayan Belçika ve Fransa vatandaşı üç ressamın harita çıkarmalarına izin verilmediği gibi ellerindeki haritaların da alınması kararı alınmıştır⁹². Benzer şekilde İskilip'e gelen bir Alman vatandaşının harita çıkarmakta olduğu anlaşılınca buna izin verilmemiştir⁹³.

⁸⁵ BOA., Y.A.HUS, 208/55; BOA., Y.A.HUS, 208/69.

⁸⁶ BOA., DH.ŞFR, 147/23.

⁸⁷ BOA., DH.ŞFR, 134/42.

⁸⁸ BOA., DH.ŞFR, 372/32.

⁸⁹ BOA., BEO, 2786/208885.

⁹⁰ BOA., Y.MTV, 87/67.

⁹¹ BOA., DH.MKT, 180/37; BOA., BEO, 329/24608.

⁹² BOA., DH.ŞFR, 145/71.

⁹³ BOA., DH.ŞFR, 161/58.

Sonuç

Milliyetçi siyasal düşünce ve ideolojilerin dünya geneline yayılmaya başladığı 19. yüzyılda, basın ve yayın faaliyetlerinde büyük bir canlanma görülmüştür. Kitle desteğini artırmak, millî ideali ve kimlik duygusunu temsil etme iddiasında bulunduğu halk kesimlerine aşılama amacındaki milliyetçi hareketler, gazete, kitap, risâle, şiir, tiyatro oyunu vb. araçların yanı sıra haritalardan da yararlanmıştı. Teknolojik alanda yaşanan gelişmelerle ve modern eğitim sistemlerinin ortaya çıkışıyla birlikte 19. yüzyılda üretimi artan haritalar, milliyetçi hareketlerin tahayyül ettiği vatani sembolize eden bir niteliğe bürünmeye başlamıştır. Haritalar aynı zamanda, bağımsızlık peşinde koşan milliyetçi hareketler ile irredantist⁹⁴ politikalar güden devletler tarafından da siyasî amaçlarını meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Hem kendi ülkesindeki gayrimüslim unsurların ayrılıkçı hareketleriyle hem de büyük devletlerin emperyalist politikaları ile baş etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü topraklar üzerindeki egemenliğini ve varlığını korumak adına diplomatik ve askerî alandaki önlemlerin yanı sıra basın ve yayıncılık konusunda da önlemler almaya çalıştı. Özellikle II. Abdülhamit döneminde basın ve yayıncılık alanında kurulan devlet denetimi sayesinde, diğer birçok yayın gibi haritalar da yasaklanmaya başladı. II. Abdülhamit yönetiminin haritalara ilişkin yasaklama kararlarında, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini korumak, Sultanın iktidar ve otoritesine tehdit oluşturan düşüncelerin yaygınlaşmasını önlemek ve ayrılıkçı mesajların toplum geneline yayılmasına engel olmak gibi etkenler önemli rol oynamıştır. II. Abdülhamit döneminde yasaklanan haritaların önemli bir bölümünün Osmanlı Devleti'nin siyasal bütünlüğüne tehdit oluşturan üç önemli konu olan Makedonya, Girit ve Ermenistan ile ilgili oldukları görülmektedir. Harita üretimini ve yurt dışından harita ithalini denetim altına alan II. Abdülhamit yönetimi, Osmanlı idari taksimatına uymayan haritaları yasakladığı gibi kendi ülkesiyle ilgili izinsiz olarak harita çıkarılmasının da önüne geçmeye çalışmıştır. Gerek harita üretimi ve ithalinin kontrol altına alınması gerekse Osmanlı ülkesiyle ilgili izinsiz harita çıkarılmasına müsaade

⁹⁴ Irredantizm: Bir devletin, sınırları dışında yer alan ve etnik, dinsel veya dilsel bakımdan yakınlık hissettiği nüfus gruplarını "kurtarmayı" amaçlayan yayılcı politikası.

edilmemesinin Osmanlı Devleti'nin egemenliğini korumak için aldığı önlemler arasında olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)
 Babîli Evrak Odası (BEO), 2039/152863; 2475/185552; 1113/83416;
 2215/166090; 66/4924; 2786/208885; 329/24608.
 Dâhiliye Nezâreti Muamelat (DH.TMIK.M), 108/30; 157/4; 255/42.
 Dâhiliye Nezâreti Şifre (DH.ŞFR), 148/10; 147/23; 134/42; 372/32; 145/71;
 161/58.
 Dâhiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemi (DH.MKT), 2509/64; 823/36; 2217/77;
 2149/76; 685/3; 2331/74; 2192/122; 1880/5; 2262/15; 1611/139; 506/74;
 1383/105; 1394/24; 180/37.
 Hariciye Nezâreti, Paris Sefareti (HR. SFR.4), 777/57.
 Hariciye Nezâreti, Sofya Sefareti (HR.SFR.04), 361/9.
 Hariciye Nezâreti, Tahrirat Kalemi Evrakı (HR. TH.), 281/61; 225/105;
 355/118; 270/68; 271/73.
 Hariciye Siyasî (HR.SYS), 1342/38.
 İrade Dâhiliye (İ. DH), 1193/93357; 1193/93360.
 İrade Husûsî (İ.HUS.), 104/63.
 İrade Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD), 121/7231.
 İrade Yunanistan (İ.MTZ.(01)). 18/783.
 Maârif Nezâreti, Mektûbî Kalemi (MF.MKT), 663/52; 517/30; 704/36;
 826/62; 759/52; 98/54; 732/7; 895/31.
 Mabeyn-i Hümâyûn Evrâkı İradeleri (MB.İ), 81/91.
 Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.), 118/1; 57/3.
 Sadaret Bulgaristan Evrakı (A.) MTZ. (04), 180/12; 132/70.
 Teftişat-ı Rumeli Evrâkı, Makamât (TFR. I. MKM), 10/950.
 Yıldız Arşivi Husûsî Marûzât (Y.A.HUS), 256/74; 238/102; 208/55; 208/69.
 Yıldız Arşivi Komisyonlar Marûzâtı (Y.PRK.KOM), 11/41; 15/3.
 Yıldız Askerî Marûzât (Y.PRK.ASK), 29/51; 177/58.
 Yıldız Dâhiliye Nezâreti Marûzâtı (Y.PRK.DH), 10/55.
 Yıldız Mütenevvi Marûzât (Y.MTV), 270/83; 33/34; 66/78; 87/67.

Kitap ve Makaleler

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu*, İstanbul 2001.

Akpınar, Özkan, *Geographical Imagination in School Geography during the Late Ottoman Period 1876-1908*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Aktoprak, Elçin, *Devletler ve Ulusları*, Ankara 2010.

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İstanbul 2011.

Ataman, Bora, "Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü", *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı 14, Ocak 2009, s. 21-49.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul 2022.

Balcı, Sezai, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Batuman, Bülent, "The Shape of the Nation: Visual Production of Nationalism through Maps in Turkey", *Political Geography*, 29, (2010), s. 220-234.

Birinci, Ali, "Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 7, Cilt 4, (2006), s. 291-349.

Calhoun, Craig, *Milliyetçilik*, İstanbul 2012.

Crampton, Jeremy W., "Maps as Social Constructions: Power, Communication and Visualization", *Progress in Human Geography*, 25/2, (2001), s. 235-252.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul 2002.

Durgun, Sezgi, *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*, İstanbul 2011.

Fortna, Benjamin C., "Change in the School Maps of the Late Ottoman Empire", *Imago Mundi*, Vol. 57, No. 1, (2005), s. 23-34.

Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, İstanbul 2012.

Georgeon, François, "Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler Suyu Arayan Adam'ı Yeniden Okurken", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Milliyetçilik*, IV, İstanbul 2002, s. 23-36.

Hacısalihioğlu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, İstanbul 2008.

Harley, J. B., "Maps, Knowledge, and Power", Denis Cosgrove - Stephen Daniels (Ed.), *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design, and Use of Past Environments*, Cambridge 1988, s. 277-312.

Harley, J.B., *The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography*, Baltimore and London 2001.

Hroch, Miroslav, *Avrupa'da Milli Uyanış Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, İstanbul 2011.

- İskit, Server, *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, Ankara 2000.
- Karpat, Kemal, “Balkan Ulusal Devletleri ve Ulusçuluk: Mit ve Gerçek”, *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara, 2004, s. 7-60.
- Keyvanian, Carla, “Haritalar ve Savaşlar: 16. Yüzyılda Akdeniz’in Haritalanması”, *Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, (Yay. Haz. Biray Kolluoğlu – Meltem Toksöz), İstanbul 2015, s. 47-72.
- Koloğlu, Orhan, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1985, s. 79-82.
- Konortas, Paraskevas, “Milliyetçilikler ve Milletler: Osmanlı Trakya’sında Kolektif Kimliklerin İnşası”, *Mekân ve Millet Yunanistan ve Türkiye’nin Coğrafyalarının Oluşumu*, (Der: P. Nikiforos Diamandouros – Thalia Dragonas – Çağlar Keyder), İstanbul 2018, s. 171-193.
- Kutlu, Sacit, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul 2018.
- Loyer, Emmanuelle, *Avrupa’nın Kısa Kültür Tarihi*, İstanbul 2022.
- Özkan, Behlül, *Türkiye’de Milli Vatanın İnşası*, İstanbul 2019.
- Özkırmı, Umut, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Ankara 2015.
- Özkurt, Nevin Ünal, “Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Cilt 51, (2002), s. 65-84.
- Peckham, Robert Shannan, “Map Mania: Nationalism and the Politics of Place in Greece, 1870–1922”, *Political Geography*, 19, (2000), s. 77–95.
- Stouraiti, Anastasia, –Kazamias, Alexander, “Megali İdea’nın Hayali Topografyaları: Ütopya Olarak Ulusal Topraklar”, *Mekân ve Millet Yunanistan ve Türkiye’nin Coğrafyalarının Oluşumu*, (Der: P. Nikiforos Diamandouros – Thalia Dragonas – Çağlar Keyder), İstanbul 2018, s. 23-51.
- Şenışık, Pınar, *Girit Siyaset ve İsyân 1895-1898*, İstanbul 2014.
- Thiesse, Anne-Marie, *Ulusal Kimliklerin İnşası*, İstanbul 2021.
- Wilkinson, H. R., *Maps and Politics a Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, Liverpool 1951.
- Wintle, Michael, “Emergent Nationalism in European Maps of the Eighteenth Century”, *The Roots of Nationalism*, (Ed. Lotte Jensen), Amsterdam 2016, s.271-287.

EKLER

Ek 1. Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksîmâtına Uymayan Haritaların Yasaklanmasıyla İlgili Meclis-i Vükelâ Kararı⁹⁵

جند رقبته		حاضر بولنده ذوات فخاصك اساسي		تعداد السكان
تعداد سكان	تعداد ارض	تعداد ارض	تعداد السكان	
...	
<p>محاضر بولنده ذوات فخاصك اساسي</p> <p>...</p>				
<p>فحصه مالي</p> <p>...</p>				
<p>فحصه ارضي</p> <p>...</p>				
...

⁹⁵ BOA., MV, 118/1.

Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsûs Zabıt Varakasıdır

23 Kanûn-ı sani 1323 / 2 Muharrem 1326

Hülâsa-i Meâli

Memâlik-i mahrûse-i şâhânenin taksîmât-ı mülkiyesine muhalif olan coğrafya kitapları ile haritaların buraca tab'ına ruhsat verilmemek olduğundan bahisle hariçte tab'edilip memâlik-i şâhâneye sevk ve ithâl edilen bu makule kitap ve evrâk-ı sâirenin gümrüklerden men'-i imrârı lüzûmuna dâir Maârif Nezâreti'nden vârid olan tezkere okundu.

Kararı

Devlet-i Aliyye'nin marûf olan teşkilât-ı mülkiyesi hilâfında olan kitap ve harita ve evrak-ı sâirenin dâhil-i memâlik-i şâhânedede intişarı gayr-i câiz olduğundan bu makule kitap ve harita ve sâirenin burada tab' edilmemesi zımında kemâkân dikkat ve îtinâ olunması ve hariçte tab' olunup da gönderilecek olanların gümrüklerden imrarına meydan verilmeyerek geldikleri mahallere iâdesi hususunun nezâret-i müşârünileyhâ ile Rüsûmat Emâneti'ne havâlesi tezekkür kılındı.

Extended Abstract

Nationalist movements use history books, population statistics, archaeological remains, and maps to prove that the lands they claim to have rights over are historically and demographically their own and to demonstrate the "eternity" of the said nation in those lands. Maps depicting the borders of the homeland where the said nation lives and what belongs to "us" reveal who the "others" are. Political maps rekindle national sentiments and thoughts, strengthen the sense of belonging, and contribute to the formation of a shared group identity.

Modern states, seeking to consolidate their sovereignty and power over their territories, began to create standard maps in which borders were determined by clear lines and the principle of nationality. Scientific and technological advances helped to create more accurate maps, and with the increase in literacy rates and the widespread availability of mass education, there was a significant increase in map-making. Maps containing political messages or feeding national aspirations became increasingly widespread and visible in the 19th century. Maps encountered frequently in public spaces such as schools, libraries, cafes, as well as publications such as newspapers and books, began to contribute to the socialization of national identity by providing a visual representation of the homeland. Maps, along with national anthems and flags, became one of the hallmarks of the nation-state and an indispensable part of geography education, which began to gain importance from the 19th century onwards.

Maps have also become one of the symbols of modern state power due to the political images they carry. Modern states, which aim to establish a sovereign and unrivaled mechanism of power within their own borders, must eliminate all attempts that may threaten this power. Unlike the situation in the Middle Ages, modern states avoid sharing their sovereignty or limiting their power. Therefore, modern states wage a struggle against all potential rivals who question their power or pose a threat to their legitimacy in every area. This struggle can take place on the battlefield or at the diplomatic level, as well as at the level of symbols and images. Pictures, sculptures, depictions, and maps have been caught in the control mechanisms of modern states due to the ideological messages they contain.

The increasing production of maps in the 19th century and the entry of non-state institutions into map-making made it easier for symbols and images that could threaten the power of the modern state to circulate in social life and popular culture. Therefore, modern states resorted to banning maps containing messages that contradicted their power and state policies. In particular, empires with a heterogeneous population structure and under the threat of separatist movements such as the Ottoman Empire, Austria-Hungary, and Russia hastily resorted to banning maps that posed a threat to their sovereignty over the territories they ruled. The attitude of the Ottoman Empire towards the ban on press and publication products, especially maps, provides us with a clue about the nature of the state policy pursued.

Caught in the grip of nationalist movements proliferating among its own subjects and the imperialist policies of European powers, the Ottoman Empire began to experience a major sovereignty crisis in the territories it ruled. Ottoman statesmen intensified their reform efforts to overcome this crisis by trying to use the tools of the modern state. The Ottomans implemented extensive reforms in military, diplomatic, economic, legal, and cultural fields. Additionally, the policy of Ottomanism was put into practice to strengthen the bond between the state and its citizens, while legal regulations were enacted to ensure equality before the law for all Ottoman elements, including Muslims and non-Muslims. Nevertheless, the divisive nature and emotional aspect of nationalism prevailed over the identity of "Ottomanism," and became the most important determinant in the process leading to the partition of the empire.

The maps banned during the reign of Abdulhamid II were generally those related to the Balkans, Crete, and Armenia, where the sovereignty of the state was most vulnerable. The greatest threats to Ottoman sovereignty emerged in the Balkan Peninsula in the 19th century, where different ethnic, religious, and linguistic groups that were living in this geography, which constituted the Ottoman territories in Europe, launched a struggle to establish their own independent states under the influence of nationalist ideas. Separatist ideas that emerged among Serbs at the beginning of the 19th century, with the effects of the French Revolution being felt in the Ottoman Empire, later began to

affect Greeks as well. Following the intervention of great powers, Greece became an independent state in 1830, setting an example for other Ottoman elements in the Balkans, leading to increased efforts among Serbs, Bulgarians, Romanians, and Albanians to establish their own nation-states.

The situation of Crete and Greece's expansionist policies were among the problems that caused the weakening of Ottoman sovereignty and authority in the 19th century. The unrest that began on the island after Greece became an independent state continued until Crete's loss in 1913. The tensions experienced at different times in Crete (1841, 1858, 1866-1869, 1877-1878, 1888-1889, 1896-1897, 1909-1910) led to the involvement of major powers in the problem. This issue, which should have been an internal issue of the Ottoman Empire, turned into an international problem. Throughout this process, publications such as books, paintings, maps, etc. that showed that Crete belonged to Greece or evoked the "megali idea" by the Greeks in Crete or nationalist circles in Greece were caught under the state's control due to their containing threats to Ottoman sovereignty and separatist messages.

Another development that emerged in the second half of the 19th century and turned into a major international issue was the Armenian attempts to establish an independent state. Taking into account the process of the establishment of national states in the Balkans and the role of major powers in this regard, Armenian intellectuals began to organize themselves from the last quarter of the 19th century onwards. Armenian nationalists were trying to establish an Armenian state covering part of Eastern Anatolia and the Caucasus, posing a threat to Ottoman sovereignty in the region. Armenian intellectuals, who tried to support their claims with historical and demographic evidence, carried out propaganda activities regarding the boundaries of the "Armenian homeland" in educational institutions and shared spaces used by the community in the Ottoman Empire.

The Ottoman Empire began to inspect maps with the legislation it created in the field of press and publication. During the reign of Abdulhamid II, care was taken to examine both domestic and foreign maps. The most important criterion that Ottoman state administrators

attached importance to in the prohibition of maps during the reign of Abdulhamid II was not allowing images and messages that would undermine the ruler's power and authority, the sovereignty of the state, and the developing sense of "homeland". Another issue that was taken into consideration during the Abdulhamid II period was whether the maps were prepared in accordance with the Ottoman Empire's administrative organization. The Babiâli was banning maps that showed part or all of the Ottoman territory belonging to different states and groups, or maps that did not fit the administrative organization due to violating their sovereignty rights. The Ottoman government made decisions on this issue at various times.

The Ottoman administration also looked at whether there was permission for the maps to be published and whether they contained objectionable expressions when it came to banning maps. Maps that were not authorized for publication and contained objectionable expressions were banned and prevented from entering the country. Even maps that were not objectionable but were printed without permission were also banned from publication. Maps containing negative messages could have increased the impact of banned publications if they were visible to a large number of people in places such as bookstores or shops. For this reason, Ottoman officials responsible for inspection and examination would demand that such maps be collected when they encountered such situations.

During the reign of Abdul Hamid II, the maps that were banned the most were found to be related to Macedonia, Armenia, or Crete. As previously mentioned, these three important issues had gained an international dimension in the 19th century and had begun to threaten the territorial integrity of the Ottoman Empire. The Ottoman Empire, which banned the use of the term "Macedonia" in official correspondence, also went so far as to ban maps that showed Macedonia as belonging to different states or communities. The Abdul Hamid II administration was particularly sensitive to preventing the entry of maps that were printed and imported abroad into the country. Ottoman administrators not only banned the entry of maps that were contrary to the interests and administrative division of the state, but also closely monitored maps printed in other countries regarding

Macedonia. In this way, the intentions of countries and groups involved in the Macedonian issue could be understood, and it was also possible to develop counterarguments regarding their claims. Because these maps published by states and groups involved in the Macedonian issue aimed to influence not only their own ethnic groups but also the governments and public opinions of the great powers.

Maps showing areas where Armenians lived also held an important place among the maps banned during the reign of Abdul Hamid II. Armenian nationalist organizations used maps to instill national identity in their community members and to show which territories they considered as their homeland. These maps, which were mostly printed abroad, aimed to attract the attention of the great powers. Ottoman officials banned maps prepared to represent "Armenia" or "Armenian lands," citing that they were against the territorial integrity of the Ottoman Empire. They also conducted more extensive investigations into such maps, especially those found in public spaces.

During the reign of Abdulhamid II, another group of maps that were banned were those related to Greece and Crete. The Ottoman administration tried to prevent the entry of maps and publications that showed Crete as part of Greece, as the island had been plagued by uprisings and tensions throughout the 19th century. As there were many Greek citizens living in the Ottoman Empire, the authorities tried to prevent the entry and publication of materials related to Crete or Hellenism in general in order to protect their sovereignty and keep Ottoman Greeks away from the influence of Greek nationalism. Aware of Greece's expansionist policies, Ottoman officials were more cautious in their approach to Greek-origin maps and were not hesitant to ban them.

We previously mentioned that during the reign of Abdulhamid II, maps that did not comply with the administrative divisions of the Ottoman Empire, contradicted state policies, and contained separatist messages were prohibited. However, another issue that the Ottoman administration was sensitive about regarding maps was the prevention of unauthorized mapping of a portion or the entirety of Ottoman lands. It is observed that during the reign of Abdulhamid II, the bans on unauthorized mapping were generally concentrated in border regions.

These bans, which were primarily motivated by security concerns, were more common in the Balkans and Eastern Anatolia regions. When attempts by foreign nationals to map Ottoman lands were reported, Ottoman officials in the region were warned and were requested to prevent such attempts.

It is possible to say that both controlling the production and importation of maps and not allowing unauthorized mapping of Ottoman lands were among the measures taken by the Ottoman Empire to protect its sovereignty.